

KNJIŽNICA VELENJE

David Vidmar Čeru

**PРАВNA UREDITEV DOMOZNANSKE DEJAVNOSTI ZNOTRAJ SLOVENSKE
KNJIŽNIČNE MREŽE:
ANALIZA TRENUTNEGA STANJA IN PREDLOGI SPREMEMB**

Pisna naloga za bibliotekarski izpit

Velenje, 2023

KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA

Ime in PRIIMEK: David VIDMAR ČERU

Naslov pisne naloge: Pravna ureditev domoznanske dejavnosti znotraj slovenske knjižnične mreže: analiza trenutnega stanja in predlogi sprememb

Kraj: Velenje

Leto: 2023

Št. strani: 42

Št. slik: 0

Št. preglednic: 2

Št. prilog: 0

Št. strani prilog: 0

Št. referenc: 68

Strokovno usposabljanje za bibliotekarski izpit je potekalo v Knjižnici Velenje

Mentor v času strokovnega usposabljanja: Lidija Črnko

UDK: 021.89(094.5):908(497.431 Velenje)

Ključne besede: domoznanstvo, zakonodaja, splošne knjižnice, pravna ureditev

Izvleček:

Domoznanska dejavnost predstavlja osrednjo raziskovalno dejavnost slovenskih splošnih knjižnic. S pluralizacijo knjižničnih storitev splošnih knjižnic v zadnjih desetletjih se je pomen domoznanstva precej povečal. Povečanemu obsegu domoznanske dejavnosti sledi potreba po natančnejši zakonski ureditvi le-te. Pisna naloga obravnava vprašanje zakonske ureditve domoznanske dejavnosti znotraj slovenske knjižnične mreže, predstavlja osnovno pravno ogrodje, ki omogoča takšno ureditev, in podaja analizo stanja trenutne pravne ureditve na Slovenskem, z namenom ovrednotiti slednjo in predstaviti svetle točke in deficite ter predlagati potrebne spremembe tega področja knjižnične dejavnosti, v želji po optimizaciji in poenotenju domoznanske dejavnosti na nacionalni ravni v prihodnje.

KAZALO VSEBINE

1 UVOD	1
2 DOMOZNANSTVO	3
2.1 DOMOZNANSTVO V PRAKSI: PRIMER KNJIŽNICE VELENJE	15
3 ZAKONODAJA NA PODROČJU DOMOZNANSTVA	16
3.1 ZAKON O KNJIŽNIČARSTVU KOT KROVNI ZAKON	16
3.2 NAJPOMEMBNEJŠI PODZAKONSKI AKTI IN OSTALI ZAKONI.....	18
3.3 STROKOVNA PRIPOROČILA, STANDARDI, PRAVILNIKI TER OCENE.....	19
3.4 ZAKONSKE PODLAGE, KI POSREDNO VPLIVAJO NA SESTAVO IN DELO DOMOZNANSTVA.....	23
3.5 ZAKONSKO NEZAVEZUJOČI DOKUMENTI	27
4 REZULTATI RAZISKAVE	27
4.1 PREVERJANJE HIPOTEZ	28
4.2 ANALIZA DOSEDANJEGA STANJA	30
4.3 KONKRETNI PREDLOGI SPREMEMB K TRENUTNI ZAKONODAJI	31
5 ZAKLJUČEK	37
6 NAVEDENI VIRI IN LITERATURA	38

KAZALO PREGLEDNIC

Preglednica 1: Pregled slovenske knjižnične mreže in izvajanja domoznanske dejavnosti v splošnih in območnih osrednjih knjižnicah.	7
Preglednica 2: Pregled izvajanja nalog na domoznanskih oddelkih SK in OOK.....	9

1 UVOD

Sledeča pisna naloga prinaša pregled, kako je domoznanska dejavnost znotraj slovenske knjižnične mreže pravno urejena, kateri so najpomembnejši akti, ki to dejavnost urejajo, kolikšen je obseg zakonodaje na tem področju ter na podlagi teh ugotovitev oceniti, ali so potrebne spremembe zakonske ureditve tovrstne dejavnosti v okviru knjižnične javne službe.

Uvodni del strokovne pisne naloge obsega obrazložitev osnovnih definicij domoznanske dejavnosti, prikaz osnovnih načel domoznanske dejavnosti in krajše predstavitev izvajanja te dejavnosti v praksi na primeru dela na domoznanskem oddelku Knjižnice Velenje. Temu sledi pregled slovenske zakonodaje in najpomembnejših aktualnih podzakonskih aktov, strokovnih poročil in podobnih virov, ki utemeljujejo delo na domoznanskem oddelku. Iz te teoretične osnove in pregleda vidnejših in obsežnejših statističnih in strokovnih analiz slovenskega knjižničarstva so pridobljeni podatki, na podlagi katerih poskušamo izluščiti, kakšna je sama narava zakonodaje, ki ureja domoznansko dejavnost znotraj slovenske knjižnične mreže, kako obsežna je in kakšni so njeni temeljni vzgibi. Narejena je ocena obširnosti zakonodaje, ki ureja domoznansko dejavnost v slovenski knjižnični mreži, katere so posamične svetle točke trenutne pravne ureditve, in v katerih točkah se vidi deficit le-te.

Nadalje se naloga dotika konkretnih dilem, ki so povezane z delom na domoznanstvu, in sprašuje, kako je potrebno razumeti pravne okvirje in samo organiziranost domoznanstva znotraj knjižničarstva. Prav tako odpira vprašanje, ali je v dejavnosti moč videti službo, ki si jo sme lastiti knjižničarstvo, ali pa je stopnja multidisciplinarnosti in potreba po poznavanju drugih strokovnih področij tolikšna, da bi moralo domoznanstvo preseči knjižnično službo. S tem je povezano vprašanje glede vloge domoznanstva znotraj širše mreže knjižnic, arhivov in muzejev ter kako bolje in natančneje določiti pristojnosti med temi institucijami. Obenem se v nalogi sprašuje po vprašanjih digitalizacije in načinu sistemske digitalizacije gradiva, prostega dostopa in vsesplošnih tendencah, vezanih na digitalno okolje. Tudi vprašanja glede načina hrambe gradiva ostajajo odprta, saj je način postopanja z gradivom še vedno nepoenočen. Možnih vprašanj glede ureditve domoznanstva je tako še kar nekaj, posamični pomembni odseki delovnega procesa pa so zaviti v nejasnost pravnih in strokovnih svin. Jasnost vsebinske pristojnosti, zakonskih okvirjev in strokovnih priporočil ter izhodišč je temelj, ki omogoča optimizacijo katerekoli stroke. Domoznanstvo pri tem ni izjema in natančnejša in predvsem

koherentna, jedrnata ter jasna pravna podlaga omogoča urejenost znotraj stroke in preko tega najboljše možne pogoje dela.

Metodološko se pisna naloga navezuje na kvalitativni pregled trenutnega stanja zakonodaje in strokovnih navodil, ki se dotikajo domoznanstva. Na podlagi tega pregleda so izpostavljene značilnosti zakonodaje na področju domoznanstva in predana analiza samega stanja v slovenski knjižnični mreži. V nalogi so na osnovi domače literature predstavljene različne definicije potrebnih terminov kot je domoznanstvo in s pomočjo posamičnih virov prikazane osnovne naloge in značilnosti te stroke. Prav tako je predstavljena tako historična kot trenutna zakonska ureditev knjižnične in konkretnejše domoznanske dejavnosti v Sloveniji, obenem so v najpomembnejših orisih predstavljeni izseki drugih podzakonskih aktov, pravilnikov, standardov in navodil, ki določujejo naravo dela. Iz te analize je moč preveriti posamične raziskovalne hipoteze in komentirati pravno ureditev stanja.

Pri tej oceni so za vodilo vzeta tri raziskovalna vprašanja, in sicer:

1. Kako je znotraj slovenske knjižnične mreže urejena domoznanska dejavnost in katere so pravne podlage, ki to dejavnost urejajo?
2. Ali je stanje, obseg in vsebnost tistega dela slovenske zakonodaje, ki ureja delo domoznanske dejavnosti znotraj mreže slovenskih (splošnih) knjižnic zadovoljivo?
3. Ali je smiselno govoriti o pravnih deficitih v ožjem pomenu besede, ali je bolje govoriti o strukturnih in organizacijskih deficitih, ki bi jih jasnejša zakonodaja, strokovna priporočila in navodila razrešila?

Glede na raziskovalna vprašanja pa štiri hipoteze:

H1: V Sloveniji je domoznanska dejavnost pravno urejena in poenotena znotraj zakonodaje, vezane na knjižničarstvo.

H2: Pravna ureditev domoznanstva v slovenskih knjižnicah je koherentna in jasna po svojih izhodiščih.

H3: Na podlagi trenutne zakonodaje knjižnice izvajajo domoznansko dejavnost z enakimi kvalitativnimi rezultati in v obsegu, ki se pritiče velikosti posamične splošne knjižnice.

H4: Stanje kliče po spremembah trenutne zakonske ureditve.

2 DOMOZNANSTVO

V Sloveniji je domoznanstvo smatrano kot del knjižnične mreže in sicer kot knjižnična dejavnost, ki raziskuje, proučuje in opisuje določeno območje. Kot takšna dejavnost obsega domoznanstvo zbiranje, obdelavo, hranjenje in posredovanje knjižničnega gradiva za območje, ki ga knjižnica pokriva in ki govori o zgodovinskem, geografskem, etnološkem ter družbenem in kulturnem utripu posameznega območja oziroma ima vrednost, ki ustreza vsaj eni izmed teh iztočnic. Kot domoznanstvo se lahko tako razume, složno z definicijo, ki jo vsebuje spletni brskalnik slovenskega knjižnega jezika, »raziskovanje [in] proučevanje ožje domovine.« (Slovar slovenskega knjižnega jezika, 2014)

Pri vprašanju domoznanske dejavnosti, njene vsebine, pravil, omejitev in pomena, se moramo vprašati po sledečih kriterijih:

- a) kakšno oziroma katero gradivo zbirajo domoznanski oddelki splošnih (in ostalih) knjižnic;
- b) katere dejavnosti organizira in omogoča domoznanska dejavnost;
- c) katere so historične konstante, ki so botrovale k nastanku domoznanstva kot specifične veje znotraj knjižničarstva in kakšno je stanje danes;
- d) kakšna je prihodnost domoznanstva (npr. vedno večji poudarek na digitalnem domoznanstvu);
- e) kakšen je smoter obstoja domoznanstva v mreži slovenskih (splošnih) knjižnic.

Kar se tiče gradiva, je moč reči slednje: domoznanska zbirka je ena pomembnejših zbirk vsake splošne knjižnice, vsekakor pa najpomembnejša zbirka za potrebe raziskovanja lokalne skupnosti. Vključuje knjižnično gradivo, ki izpolnjuje vsaj enega od kriterijev, ki se navezujejo na območje, katerega knjižnica s to dejavnostjo tudi pokriva. Ti kriteriji so, da se gradivo po vsebini nanaša na lokalno območje, je nastalo na tem območju, so ga ustvarili avtorji s tega območja oziroma se navezuje na avtorje, ki so kakorkoli povezani s tem območjem (Knjižnica Velenje, b. d.).

Domoznanstvo je opredeljeno na podlagi specifičnega gradiva, ki ga zbira. Na straneh Narodne in univerzitetne knjižnice (NUK) in BibSiSt je recimo navedeno, da vključuje domoznanska zbirka knjižnično gradivo, ki »izpolnjuje vsaj enega od naslednjih kriterijev, ki se navezujejo

na območje, ki ga knjižnica s svojo domoznansko dejavnostjo pokriva: gradivo se po svoji vsebini nanaša na to območje, avtor gradiva je živel in deloval oziroma živi in deluje na tem območju ali iz njega izhaja, gradivo je nastalo na tem območju, torej je bilo na tem območju napisano, natisnjeno ali razmnoženo oziroma založeno. Del domoznanske zbirke so lahko tudi osebne knjižnice pomembnih osebnosti oziroma zbiralcev, ki izhajajo s tega območja.« (Narodna in univerzitetna knjižnica, 2022)

V oziru na sestavo zbirke vsebuje domoznanstvo najrazličnejše vrste dokumentov, kot so (razdelitev v vsebinsko ločene skupine, ki pa je arbitrarna in jo je moč porazdeliti drugače, ob upoštevanju drugih kriterijev (Goropevšek, 1995, str. 65–69)):

1. knjige, časopisi, zborniki, notno in kartografsko gradivo;
2. slikovno gradivo, videoposnetki in zvočni posnetki;
3. rokopisno gradivo, zbirke rariet in starih periodik;
4. publicirano raziskovalno gradivo, kot so diplomske in magistrske naloge, doktorske disertacije, raziskovalne naloge ter ostale raziskave in elaborati;
5. nepublicirano in polpublicirano oziroma neobjavljeno gradivo, ki obstaja le v osnutkih, rokopisni in manuskriptni obliki;
6. katalogi založnikov in podjetij, poročila s konferenc in brošure;
7. drobn tisk kot so prospekti, plakati, vabila, ipd.;
8. specialne vsebinske zbirke;
9. ostalo gradivo, ki ne ustreza zgoraj naštetim kriterijem, a ima še vedno vsebinsko vrednost, skladno z dejavnostjo, ki jo opravlja domoznanstvo.

Identični oziroma podobni sezname glede razdelitve gradiva se pojavljajo pri več knjižnicah in so kot takšni navedeni na njihovih spletnih straneh (Mestna knjižnica Piran, b. d.; Univerzitetna knjižnica Maribor, b. d.; Valvasorjeva knjižnica Krško, b. d.).

Naloge domoznanskih oddelkov v slovenski knjižni mreži so številčne in vsebinsko raznolike (Novljan, 2005, str. 10–12). Na prvem mestu domoznanska dejavnost pridobiva, obdeluje, hrani in posreduje domoznansko gradivo, ki je vsebinsko vezano na že zgoraj omenjene vsebinske, geografske in avtorske kriterije; zbira in posreduje informacije o preteklem in aktualnem dogajanju, vsebinah in osebah, ki so povezane z neko geografsko zaključeno enoto; bibliografsko obdeluje, inventarizira in katalogizira raznovrstno domoznansko gradivo svoje

zbirke v vzajemnem bibliografskem sistemu (v primeru Slovenije sistem COBISS), pripravlja domoznanske razstave, organizira bibliopedagoško delo in obeležuje različne dogodke s proslavami, večeri in predavanji; opravlja delo na raziskovalnem in publicističnem področju (Univerzitetna knjižnica Maribor, b. d.); sodeluje s sorodnimi kulturnimi ustanovami, kot so druge knjižnice, muzeji in arhivi, ter seznanja uporabnike z drugimi domoznanskimi zbirkami v (lokalnem in širšem) okolju (Knjižnica Kočevje, b. d.).

Osnovne naloge vsakega domoznanskega oddelka so analitična obdelava člankov iz časopisja, zbornikov in monografij, dosegljivih v klasičnih ali računalniških katalogih; podpora raziskovalnemu delu drugih organizacij in posameznikov, ne glede na zahtevnost uporabnikov in izbrane tematike; izoblikovanje izobraženega in predvsem kvalificiranega kadra različnih strok, ki se izoblikuje skozi delo v domoznanski dejavnosti in deluje kot podpora širšemu raziskovalnemu delu; promocija domoznanskega gradiva skozi znanstvenoraziskovalno delo domoznancev z objavami znanstvenih in strokovnih člankov, publikacij z domoznansko vsebino, priprav razstav in katalogov ter podobnih dejavnosti; digitalizacija domoznanskega gradiva in stvaritev (lokalnih) spletnih vzajemnih leksikonov in ostalih portalov (recimo Kamra, Obrazi slovenskih pokrajin, Digitalna knjižnica Slovenije (dLib), Šaleški biografski leksikon, Memoria Scripta Sloveniae, ipd.), s čimer naj bi bila omogočena¹ trajnejša in, kar se tiče formata vira, bolj heterogena in s tem varnejša hramba gradiva (Univerzitetna knjižnica Maribor, b. d.). Iz teh postulatov lahko razberemo, da je namen domoznanstva pretežno vezan na pridobivanje koristi za lokalno skupnost preko večanja prepoznavnosti, uveljavljanja posebnosti, uveljavljanja pripadnosti, spodbujanja ustvarjalnosti, odgovornim delovanjem in sodelovanjem ter vesplošnim povezovanjem. Vsi ti elementi so izrednega pomena za vsakršen zdrav razvoj lokalne skupnosti, saj spodbujajo informacijsko pismenost, motivacijo, raziskovalno dejavnost, splošno znanje in omogočajo (preko samorefleksije) osebno in osebno rast (Novljan, 2005, str. 10–12).

Še posebej točka o digitalizaciji gradiva je pomembna in predstavlja enega izmed temeljev današnje domoznanske dejavnosti in obsega natančneje določene pravilnike, smernice, navodila in posebnosti (Pravilnik o vrstah in izboru elektronskih publikacij za obvezni izvod, 2007; Resolucija o nacionalnem programu za kulturo 2022–2029 (ReNPK22–29), 2022;

¹ Potrebno je reči, da v Sloveniji še vedno ni sistemsko urejenega trajnega hranjenja izvorno digitalnega ali digitaliziranega domoznanskega gradiva, četudi se stroka že več let dela na tem.

Smernice za zajem, dolgotrajno hranjenje in dostop do kulturne dediščine v digitalni obliki, 2013).

Naloge posamičnih knjižnic in domoznanske dejavnosti znotraj njih lahko opredelimo v štiri kategorije, in sicer lokalno oziroma mestno, subregionalno, regionalno in nacionalno (Univerzitetna knjižnica Maribor, b. d.). Praviloma pokriva domoznanstvo geografsko omejeno (lokalno) oziroma v primeru posamičnih knjižnic zelo omejeno (mestno) področje (denimo primer Mestne Knjižnice Ljubljane, ki se domoznansko ukvarja z zgodovino mesta Ljubljane). V kolikor se izkaže, da sovпада knjižnična domoznanska dejavnost z nekoliko širšim področjem, je radij njenega pokrivanja subregionalen (denimo Knjižnica Velenje, ki s svojimi podružnicami v Šoštanju in Šmartnem ob Paki pokriva širšo Šaleško regijo). Še posebej osrednje območne knjižnice imajo nalogo, da s svojo domoznansko dejavnostjo pokrivajo tiste tematske sklope, ki opredeljujejo obširnejša geografska področja, oziroma da pomagajo pri organizaciji in izpeljavi te dejavnosti znotraj tistih knjižnic, ki se nahajajo znotraj njihovih geografskih področij (denimo Osrednja knjižnica Celje, katere naloga je usklajevanje domoznanske dejavnosti na področju celjske regije znotraj historične dežele Štajerske). Domoznanska dejavnost, četudi po svoji definiciji dejavnost, ki se primarno ukvarja z ožjo, se pravi lokalno zgodovino, pa lahko preseže lokalni pomen in pridobi vse-nacionalno vrednost. Knjižnice, ki urejajo takšno domoznansko dejavnost, imajo nalogo ne le ohranjanja svoje lastne domoznanske zbirke, marveč usklajevanja domoznanske dejavnosti za nacionalni prostor (denimo Univerzitetna knjižnica Maribor – UKM).

Ker smo že omenili, da predstavlja pomembno (četudi ne zavezujočo) vez za domoznansko dejavnost znotraj knjižnic razmerje med splošnimi (SK) in osrednjimi območnimi knjižnicami (OOK), si pogledjmo, kako je ta mreža na Slovenskem zgrajena. Podatki, vzeti iz spletne strani NUK (Narodna in univerzitetna knjižnica, b. d.) nam kažejo, kako je mreža slovenskih knjižnic porazdeljena na območja in kako so ta območja med seboj povezana na podlagi kulturnih, geografskih in zgodovinskih okoliščin (Preglednica 1). Takšno povezovanje nam tudi obrazloži, zakaj je številčna porazdelitev SK v posamičnih območjih do neke mere neenakomerna (primerjajmo denimo Celjsko in Spodnjepodravsko območje):

Preglednica 1: Pregled slovenske knjižnične mreže in izvajanja domoznanske dejavnosti v splošnih in območnih osrednjih knjižnicah.

Ime območja	OOK, zadolžena za to območje	Število SK na območju	Posamične SK na območju	Ali izvaja SK domoznansko dejavnost? ²
Celjsko območje	Osrednja knjižnica Celje	11	Knjižnica Velenje	JA
			Knjižnica Laško	JA
			Osrednja knjižnica Mozirje	JA
			Splošna knjižnica Slovenske Konjice	JA
			Knjižnica Šentjur	JA
			Knjižnica Antona Sovreta Hrastnik	JA
			Knjižnica Šmarje	JA
			Knjižnica Toneta Seliškarja	JA
			Medobčinska splošna knjižnica Žalec	JA
			Knjižnica Rogaška Slatina	JA
			Knjižnica Mileta Klopčiča Zagorje ob Savi	JA
Dolenjsko območje	Knjižnica Mirana Jarca Novo Mesto	8	Knjižnica Brežice	JA
			Knjižnica Črnomelj	JA
			Knjižnica Kočevje	JA
			Valvazorjeva knjižnica Krško	JA
			Knjižnica Miklova hiša, Ribnica	JA
			Knjižnica Sevnica	JA
			Knjižnica Pavla Golie Trebnje	JA
Ljudska knjižnica Metlika	JA			
Gorenjsko območje	Mestna knjižnica Kranj	4	Občinska knjižnica Jesenice	JA
			Knjižnica A. T. Linhart, Radovljica	JA
			Knjižnica Ivana Tavčarja, Škofja Loka	JA
			Knjižnica dr. Toneta Pretnarja, Tržič	JA
Goriško območje	Goriška knjižnica	3	Lavričeva knjižnica, Ajdovščina	JA
			Mestna knjižnica in čitalnica Idrija	JA

² Podatki pridobljeni na podlagi pregleda spletnih strani splošnih knjižnic in preverjeni s telefonskim vprašalnikom.

	Franceta Bevka Nova Gorica		Knjižnica Cirila Kosmača, Tolmin	JA
Koroško območje	Koroška osrednja knjižnica dr. Franca Sušnika Ravne na Koroškem	3	Knjižnica Dravograd	JA
			Knjižnica Radlje ob Dravi	JA
			Knjižnica Ksaverja Meška, Slovenj Gradec	JA
Obalno-Kraško območje	Osrednja knjižnica Srečka Vilharja Koper	5	Knjižnica Makse Samsa, Ilirska Bistrica	JA
			Matična knjižnica Izola	JA
			Mestna knjižnica Piran	JA
			Knjižnica Bena Zupančiča, Postojna	JA
			Kosovelova knjižnica Sežana	JA
Osrednjeslovensko območje	Mestna knjižnica Ljubljana	8	Knjižnica Jožeta Udoviča, Cerknica	JA
			Knjižnica Domžale	JA
			Cankarjeva knjižnica Vrhnika	JA
			Knjižnica Medvode	JA
			Knjižnica Logatec	JA
			Knjižnica Grosuplje	JA
			Knjižnica Litija	JA
			Knjižnica Franceta Balantiča Kamnik	JA
Pomursko območje	Pokrajinska in študijska knjižnica Murska Sobota	3	Knjižnica – Kulturni center Lendava	JA
			Javni zavod Knjižnica Gornja Radgona	JA
			Splošna knjižnica Ljutomer	JA
Spodnjepodravsko območje	Knjižnica Ivana Potrča Ptuj	1	Knjižnica Franca Ksavra Meška Ormož	JA
Štajersko območje	Mariborska knjižnica	2	Knjižnica Lenart	JA
			Knjižnica Josipa Vošnjaka Slovenska Bistrica	JA
Skupaj število območij in OOK: 10 Št. OOK, ki izvaja domoznansko dejavnost: 10 / 10		Skupaj število SK: 48		Št. SK, ki izvaja domoznansko dejavnost: 48/48

Četudi je iz Preglednice 1 razvidno, da je domoznanska dejavnost v knjižnični mreži dobro pokrita, se je potrebno vprašati o samem delu na področju domoznanskih oddelkov, natančneje o nalogah, ki so si jih posamične knjižnice zadale. Tukaj je stanje nekoliko drugačno in po poročilu iz leta 2018 sodeč je »/.../ iz analize predhodnih popisov stanja domoznanstva v Sloveniji razvidno, da je izvajanje domoznanske dejavnosti in stopnja razvitosti le-te v splošnih knjižnicah po Sloveniji raznolika. Splošne knjižnice še ne izvajajo določil zakona v celoti in ga različno uresničujejo v praksi.« Vidimo, da je delo na domoznanskih oddelkih pogojeno z različnimi standardi, ki se kažejo v različni praksi izvajanja dejavnosti. To pomeni, da je kljub načeloma enotnim smernicam, domoznanstvo kot dejavnost v Sloveniji raznoliko po svoji vsebini in kvaliteti dela, kar pa ne prinaša potrebnih prednosti, marveč zmanjšuje kvaliteto dela v celoti (Domoznanska dejavnost v slovenskih splošnih knjižnicah ..., 2018, str. 15).

Na podlagi poročila iz leta 2018 vidimo (Preglednica 2), kako posamične splošne knjižnice dosegajo izvajanje domoznanske dejavnosti v kvantitativnem smislu in koliko izmed knjižnic izvaja v anketnem vprašalniku izpostavljene naloge (Domoznanska dejavnost v slovenskih splošnih knjižnicah ..., 2018):³

Preglednica 2: Pregled izvajanja nalog na domoznanskih oddelkih SK in OOK.

	Št. SK, ki izvaja to dejavnost	Št. OOK, ki izvaja to dejavnost	Procent SK, ki izvaja to dejavnost	Procent OOK, ki izvaja to dejavnost	Skupno število splošnih knjižnic (SK in OOK), ki izvaja domoznansko dejavnost	Procent splošnih knjižnic (SK in OOK), ki izvaja domoznansko dejavnost
Zbiranje, obdelava, varovanje in posredovanje gradiva	48 / 48	10 / 10	100 %	100 %	58 / 58	100 %
Organizacija kulturnih	47 / 48	10 / 10	98 %	100 %	57 / 58	98 %

³ Podatki, povzeti po študiji, so bili preverjeni s telefonskim vprašalnikom.

prireditev na področju domoznanstva						
Posredovanje bibliografskih in drugih informacijskih proizvodov oziroma storitev	37 / 48	10 / 10	77 %	100 %	47 / 58	81 %
Varovanje knjižničnega gradiva, s statusom kulturnega spomenika	22 / 48	10 / 10	46 %	100 %	32 / 58	55 %
Bibliopedagoško delo	37 / 48	10 / 10	77 %	100 %	47 / 58	81 %
Digitalizacija domoznanskega gradiva	35 / 48	10 / 10	73 %	100 %	45 / 58	76 %
Domoznanska publicistična dejavnost	32 / 48	10 / 10	67 %	100 %	42 / 58	72 %
Dejavnosti za uporabnike s posebnimi potrebami	24 / 48	10 / 10	50 %	100 %	34 / 58	59 %
Seznanjanje z drugimi domoznanskimi zbirkami	36 / 48	10 / 10	75 %	100 %	46 / 58	79 %
Izdelovanje bibliografij	20 / 48	10 / 10	42 %	100 %	30 / 58	52 %

Na podlagi Preglednice 2 postane še bolj očitno, da stopnja pokrivanja in raznolikosti ponudbe (ter s tem tudi kvalitete) dela na domoznanskih oddelkih slovenskih splošnih knjižnic ni poenotena.

Pomen in tudi trenutno sestavo domoznanske dejavnosti si ne moremo predstavljati brez vsaj osnovnega razumevanja zgodovinskega razvoja te stroke na Slovenskem. Če bi lahko zatrdili, da je šlo že v 18. stoletju pri delovanju posamičnih razsvetljenih mislecev za dejavnost, ki je preko preučevanja ožje domovine ter z vzgibi romantike poznega 18. in zgodnjega 19. stoletja želela bolje razumeti ljudsko pravobitnost (Berčič, 1999, str. 281–289), pa je osrednje 19. stoletje z razvojem nacionalizma sprožilo potrebo po natančnejši dejavnosti, ki bi jo lahko opisali kot domoznansko in ki je imela tako domoljubno kot lokalpatriotsko kot navsezadnje tudi nacionalistično ter preko slednje s politiko prepredeno sestavo. Domoznanstvo 19. stoletja je s tem preseglo osebno angažiranost razsvetljenih, a številčno osamljenih mislecev, ter postalo pomemben gradnik obširnejših strukturnih in družbenih fenomenov. Domoznanstvo je dolgo služilo, vsaj v nekolikšnem obsegu, programski vsebini, ki je sprva temeljila na raziskovanju preteklosti in razumevanju sedanjosti v vidiku slovensko-nemške nesloge, kasneje propagandiranja obstoja slovenstva znotraj državnih okvirov nove države južnih Slovanov, v obdobju po drugi svetovni vojni pa navsezadnje tudi ideološkim vzgibom tedanjega časa (Goropevšek, 1995, str. 62–65). Obdobje prve Jugoslavije je sicer bil čas, ko je Slovenija (oziroma vsaj njen večinski del) spadala pod novo državno tvorbo, ki je imela nalogo ustvariti prenovljeno slovensko identiteto, ki bi bila lahko aktivno in uspešno vključena v novo miselnost o južnoslovanski kulturni unitarnosti. Kljub tem vzgibom pa so ostale večje spremembe na področju knjižničarstva, ki bi vsekakor delovalo kot pomemben člen te agende, ne implementirane. Šele v času po nemški okupaciji in propadu prve Jugoslavije so se na Slovenskem začele obširnejše zakonske spremembe, ki so predrušile knjižničarstvo in postavile temelje za naprednejšo domoznansko dejavnost (Kodrič-Dačić, 2000, str. 10–20).

Po drugi svetovni vojni je nova oblast pričela z natančnejšo in sistematično ureditvijo dejavnosti znotraj knjižnične mreže, začevši z leta 1945 izdano Uredbo o ljudskih knjižnicah (1945), Uredbo Narodne vlade Slovenije o Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani (1945) in Uredbo ministrstva za prosveto o ustanovitvi okrožnih študijskih knjižnic (1945). Slednja uredba je velikega pomena za domoznansko dejavnost na Slovenskem, saj je okrožna študijska knjižnica postala temeljni gradnik domoznanske mreže, ki je razbremenil centralne institucije in prenesel skrb za lokalno dediščino (vsaj v delnem obsegu) na manjše knjižnice. Temu je sledil Zakon o knjižnicah (1961), ki je ustanovil matične knjižnice in s tem natančneje določil pristojnosti slednjih institucij napram lokalnim, mestnim in ostalim manjšim knjižnicam. S sprejetjem novega zakona o knjižničarski dejavnosti leta 1982 (Zakon o knjižničarstvu, 1982),

so se pristojnosti prestavile iz večjih knjižnic tudi na ostale. S tem se je domoznanska dejavnost usidrala kot pojav v številnih splošnih knjižnicah slovenske knjižnične mreže. Novi državni okvirji samostojne Slovenije ter večja pripravljenost knjižničarjev k politiki digitalizacije je domoznanstvo popeljalo tistim smernicam naproti, na podlagi katerih deluje in uspeva še danes (Petrovič, 2016, str. 82–83). Z uvajanjem kuratorstva in natančnejših smernic glede arhivistike, pa je domoznanstvo postalo institucija, primerljiva z muzeji in arhivi (Svoljšak, 2007, str. 255–265). Šele postopoma je domoznanstvo prevzelo na Slovenskem vzgibe, ki so botrovali temu gibanju od samega začetka; tj. raziskovanju ožje domovine na podlagi pristne želje po vedenju ter nekakšne apolitične neorazsvetljenske miselnosti, osvobojene spon in okov političnega in ideološkega 19. in 20. stoletja (Goropevšek, 1995, str. 62–65).

Kot takšno obstaja domoznanstvo v slovenskih knjižnicah še danes, četudi bi lahko k tem tendencam dodali še sistematično željo po urejenosti in dokaj precizni arhivski dejavnosti (Goropevšek, 2000, str. 45–53), ki jo nadzirajo same skupnosti, ločene od večjih enot, ki bi jim odvzemale pridih zelene avtonomnosti. V razgibanosti slovenske domoznanske mreže znotraj splošnih knjižnic opazimo tudi tendence, ki odsevajo finančno realnost. Knjižnice lahko namreč skrbijo za ohranjanje dediščine v številnih krajih, kjer muzejev ni in kjer bi bila finančna plat izgradnje takšnih ali podobnih samostojnih institucij nesmotrna. Domoznanski oddelki kot del splošnih knjižnic, ki še posebej v manjših krajih delujejo kot središče lokalne kulturne scene, so tako izjemno pomemben in navsezadnje tudi prikladen člen, ki olajšuje ne le raziskovanje ožje domovine, marveč zagotavlja njeno permanentno ohranjenost in daje manjšim krajem možnosti, da njih ljudje ustvarjajo ter niso odvisni od večjih središč in osrednjih institucij za ohranjanje pisne kulturne dediščine.

Domoznanstvo dandanes deluje v paradoksalnem okolju. Obenem je smatrano kot specifično knjižnična služba in kot takšno se trenutno tudi razume, a povzema izrazito multidisciplinarne pristope. Stroka še dandanes ne ve najbolje (oziroma po svojih mnenjih ni enotna), kako sploh smatrati domoznansko službo. Ali je sploh smiselno govoriti o domoznanstvu kot primarno in specifično strokovni knjižnični dejavnosti, ali pa je stopnja multidisciplinarnosti tolikšna, da je zmeraj bolj očitna potreba po ključnem poznavanju drugih strokovnih območij? Če upoštevamo slednje, je domoznanstvo v razcepu, in potrebno se je vprašati, kako bolje določiti modele povezovanja s sorodnimi institucijami, ki jih predstavljajo knjižnice, arhivi in muzeji, kako opredeliti njihove pristojnosti in kam točno v prihodnje sploh umestiti domoznanstvo.

Domoznanstvo pa se v luči aktualnih trendov postopoma prestavlja v novo okolje. Digitalno domoznanstvo postaja nov cilj stroke in velik del navora znotraj domoznanskih oddelkov je vezan ravno na ta prehod. Domoznansko gradivo se v zadnjih letih množično digitalizira in postavlja tako v enotne vsedrjavne kot tudi številčne lokalne digitalne zbirke (Knjižnica Velenje, b. d.). Toda, je takšen sistem zares najboljši možen? Skrb za takšne lokalne digitalne zbirke in njihovo dograjevanje je delo, ki zahteva specifične računalniške spretnosti in je še posebno majhnim in srednjim knjižnicam lahko bolj v balast kot v pomoč. Prav tako pomenijo številni majhni repozitoriji odklon od enotnih standardov. Obenem je »popredalčkanost« po številnih majhnih digitalnih repozitorijih neprimerna rešitev, saj ne bo omogočila dostopa do gradiva največjemu možnemu številu potencialnih uporabnikov. Celotno digitalizirano (domoznansko) gradivo bi tako moralo biti prisotno na enem samem obširnem informacijskem portalu (sestavljene ne le iz Digitalne knjižnice Slovenije, marveč tudi drugih podobnih portalov), ki deluje pod okriljem nacionalne knjižnice, in ki lahko, kljub razkoraku na področju zadostnega kadra in dovoljšnih financ le-te, skrbi za najkvalitetnejšo možno delo in prikaz vsebin. V Sloveniji je dandanes veliko število repozitorijev z veliko količino digitaliziranega gradiva, ki pa je dostopno izključno preko specifičnih mest in računalnikov (recimo navsezadnje velik del digitaliziranega gradiva Knjižnice Velenje) (Jurkovnik, 2021). Je res potreben takšen pristop do seminacije znanja v obdobju digitalizacije? Odprt dostop postaja pravilo, ki ga knjižnice in knjižničarji zahtevamo od velikih založniških firm. In tudi prav je tako. Toda vprašajmo se, zakaj, če smo res zaščitniki intelektualne svobode in absolutne pravice do informacij, trenutno ne omogočamo prostega dostopa do čisto vseh digitaliziranih virov (v kolikor avtorskopravne pravice, skladno z Zakonom o avtorskih in sorodnih pravicah (ZASP, 2007), in ostala avtorskopravna vprašanja to dovoljujejo, seveda)? Organizacija enotnega vsedrjavnega domoznanskega repozitorija in semantično formuliranje zakonodaje, da bi se direktno izpostavili trenutno nacionalni digitalni prostori (kot so dLib, Kamra, Obrazi slovenskih pokrajin, Memoria Scripta Sloveniae), kamor bi knjižnice morale z vnaprej določenimi numeričnimi vrednostmi minimalnega letnega prirasta glede na velikost institucije vnašati svoje digitalizirane vsebine, bi zadani cilj olajšala.⁴

Digitalno domoznanstvo je termin, ki postaja vedno pomembnejše in ki odraža spremembe v razumevanju načina iskanja in pridobivanja informacij v današnjem svetu. Digitalizacija

⁴ Določen normativ zahteva ustrezna finančna sredstva. S tem se nekako že nakazuje, da je večji del dela na domoznanstvu odvisen od finančnega stanja in predvsem od konstantnosti sredstev, ki so na voljo.

domoznanstva, tako v obliki dela z digitaliziranim gradivom kot delo z izvorno digitalnim gradivom, ima v slovenski knjižničarski stroki že večletno zgodovino, posebno v sklopu dela, ki ga opravlja nacionalna knjižnica (recimo projekt evropske digitalne knjižnice Europeana, kamor se vključuje tudi Slovenija). Toda postopoma se zanimanje za gradivo, ki že ima ali ki bi imelo v prihodnosti morebitno domoznansko vrednost, širi tudi v preostale knjižnice v knjižnični mreži. Knjižnice se bodo tako morale v bližnji prihodnosti množično soočiti z vprašanjem, kako postopati s tem originalno digitalnim gradivom in kako določiti avtorske- in materialnopravne pravice, ki temu gradivu pritičejo. Če vzamemo primer zapisa na družbenem omrežju, ki recimo da nedvomno predstavlja nekakšno umetniško stvaritev (tako anonimnega kot znanega avtorja), kako bi knjižnice lahko oziroma morale postopati v takšnem primeru? Kako bi omogočile trajno hrambo gradiva v okolju, ki je bolj varen kot svet socialnih omrežij, in obenem ne kršiti avtorskih- in materialnopravnih pravic tako avtorja informacije kot platforme, na kateri je slednja informacija bila objavljena? Če je knjižnica nekoč lahko denimo zbirala pamflete, ki jih je izdajal avtor (saj je bila lastnica materialnopravnih pravic tistega specifičnega izvoda), pa se poraja vprašanje, kako razrešiti to dilemo z gradivom, ki obstaja izključno v digitalni obliki. Do neke mere urejata to že Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o obveznem izvodu publikacij (ZOIPub-A, 2009) v čl. 7, a se dotika pretežno publikacij, in ne objav na platformah, in Pravilnik o vrstah in izboru elektronskih publikacij za obvezni izvod (2007). A pri obeh se govori pretežno o vlogi nacionalne knjižnice, ne pa ostalih knjižnic v mreži. Glede na naravo domoznanstva bi takšne pristojnosti morale imeti vse splošne knjižnice (seveda skladno z njihovimi kadrovskimi in finančnimi zmožnostmi).

Prav tako se bo trenutno aktualen in nov pojav inteligentnih sistemov (ChatGPT – Open AI) slej kot prej pokazal v stvaritvi vsebin, ki imajo izrazito domoznansko vrednost, četudi si to danes še morda ne znamo najbolje predstavljati. Kako bomo kot predstavniki institucije z nalogo skrbeti za javno dobro in hrambo informacij postopali glede avtorsko- in materialnopravnih pravic?⁵ Digitalno domoznanstvo (kot del celostnega prehoda knjižničnih storitev v digitalno okolje) z vsakim letom zaradi hitrega spreminjanja in napredovanja tehnologije in praks odpira nova vprašanja s področij digitalnih medijev, (digitalne in digitalizirane) sive literature, digitalizacije korespondenc, avtorskih pravic v digitalnem okolju

⁵ Omeniti moramo, da je stroka v Sloveniji že začela nakazovati načine, kako bi se lahko s tem soočila na nacionalni ravni, a do konkretizacije še ni prišlo (Knowledge Rights 21, b. d.).

in ostalega, kar bo v prihodnje postajalo vse bolj pomembno in vse bolj očitno mesto potrebe po novih inovacijah za stroko.

Za konec lahko rečemo, da je domoznanska dejavnost v Sloveniji knjižnična dejavnost, ki se ukvarja z raziskovanjem lokalne zgodovine in arhiviranjem dokumentov kulturne, umetniške, znanstvene in strokovne vrednosti, ki imajo pomen za lokalni okoliš. Delo domoznanske dejavnosti je usmerjeno v raziskovanje zgodovinske vrednosti posamičnih dokumentov in raziskovanje vrednosti le-teh za sedanost (Univerzitetna knjižnica Maribor, b. d.). In kaj je potem smoter domoznanske dejavnosti v mreži slovenskih splošnih knjižnic? Lahko bi rekli, da je »domoznanska zbirka splošne knjižnice [/] tista, ki poskrbi, da se ustvarjalnost ohranja iz roda v rod ter da je dostopna najširši javnosti – danes poleg fizične dostopnosti vse bolj z digitalizacijo gradiva in javno dostopnostjo preko spleta.« (Knjižnica Rogaška Slatina, b. d.)

2.1 DOMOZNANSTVO V PRAKSI: PRIMER KNJIŽNICE VELENJE

Kako pa se delo domoznanstva kaže v praksi? Vzemimo primer Knjižnice Velenje, ki ima že več desetletij domoznanski oddelek, ki izvaja raznoliko delo na področju varstva, hrambe in tudi promocije kulturne dediščine (Jurkovnik, 2021, str. 11). Delovne naloge domoznanskega oddelka Knjižnice Velenje so skladne s temi, ki smo jih že izpostavili v prejšnjem poglavju. Na prvem mestu obsega dejavnost zbiranje, nabavo in bibliografsko obdelavo ter inventarizacijo knjižničnega in neknjižničnega gradiva, ki se navezuje na področje Šaleške doline (oziroma občin Velenje, Šoštanj in Šmartno ob Paki, katere knjižnica tudi pokriva). Pomemben del prirasta so posebne zbirke (kot je zbirka starejših tiskov Petra Krapeža in zbirke razglednic lokalnih zbirateljcev). Poleg dela z gradivom domoznanski oddelek Knjižnice Velenje izvaja tudi pripravo bibliografij lokalnih raziskovalcev in pomaga uporabnikom pri iskanju in pridobivanju gradiva, potrebnega za raziskovanje. Druga pomembna točka je digitalizacija na novo pridobljenega in še ne digitaliziranega gradiva, ki se ga sproti vnaša v Digidom, se pravi lokalno domoznansko digitalno zbirko Knjižnice Velenje. Prav tako je v sklopu digitalnega domoznanstva Knjižnica Velenje aktivna tudi na spletnem portalu Kamra, kamor letno objavlja digitalne prispevke v obliki digitalnih zbirk (Knjižnica Velenje, 2022, str. 30–33).

Poleg digitalizacije je Knjižnica Velenje, oziroma njen domoznanski oddelek, vpeta v izdajanje gradiva z domoznansko vsebino v konvencionalni obliki. Najvidnejši rezultat tega dela je

vsakoletna publicistična in založniška dejavnost knjižnice, v sklopu katere se izdajajo redni zborniki z domoznansko vsebino za področje Šaleške doline (Šaleški razgledi) (Vidmar Čeru, 2022) in ostali zborniki, ki se izdajajo ob različnih prilikah in obletnicah. Omeniti velja monografske publikacije, izdane ob obeleženju stoletnice rojstva Karla Destovnika - Kajuha, zbranih v knjižni zbirki KAJUH 100 v letih 2021–2023 (Knjižnica Velenje, 2022, str. 30–33). Domoznanska dejavnost v Knjižnici Velenje se poskuša promovirati na različne načine. Na prvem mestu so domoznanske razstave, prireditve in medijski nastopi, prodaja v zadnjih letih izdanega publicističnega gradiva in navsezadnje tudi prikaz dela oddelka na spletni strani knjižnice (Knjižnica Velenje, b. d.).

3 ZAKONODAJA NA PODROČJU DOMOZNANSTVA

Na tem mestu je podan opis zakonskih in podzakonskih aktov, pravilnikov, navodil in standardov ter nezavezujočih internih ali eksternih spisov, ki urejajo ali pa vsaj vplivajo na ureditev domoznanske dejavnosti. Za lažje razumevanje so zakonski predpisi in ostali akti razdeljeni v pet specifičnih skupin.

3.1 ZAKON O KNJIŽNIČARSTVU KOT KROVNI ZAKON

Zakonodaja na področju knjižničarstva v Sloveniji ima dolgo zgodovino in je že pred več kot štiridesetimi leti imela zakonski akt, ki ga lahko opredelimo kot »krovni« po svoji vsebini. Kot krovni zakon, ki ureja knjižnično dejavnost in zakonski akt, ki usmerja in ureja naravo vseh ostalih podzakonskih aktov knjižničarstva na Slovenskem, omenja Zakon o knjižničarstvu (ZKnj, 1982; ZKnj-1, 2001; ZKnj-1A, 2015) v posamičnih členih tudi naravo domoznanske dejavnosti. Zakonske odločbe domoznanske dejavnosti so prerazporejene v Zknj-1 (2001) v odsekih glede na vrste knjižnic in na podlagi hierarhije knjižnic oziroma knjižnične mreže. Zknj-1 (2001) ureja domoznanstvo dokaj medlo za splošne knjižnice v členu (v nadaljevanju čl.) 16, da le-te: »/.../ zbirajo, obdelujejo, varujejo in posredujejo domoznansko gradivo /.../« ter čl. 24, da »[s]plošne knjižnice upoštevajo za strokovno obdelavo in hranjenje nacionalno pomembnega domoznanskega gradiva navodila nacionalne knjižnice.« Ker je posebnost slovenske knjižnične mreže, da se z domoznansko dejavnostjo ukvarjajo vse splošne knjižnice,

so nadvse pomembni člani 51 – 57 glede financiranja, posebno pomemben pa čl. 53,⁶ ki ureja financiranje knjižnične dejavnosti v primeru soustanovitve. Tako čl. 53 (ZKnj-1, 2001) pravi, da »[č]e več občin soustanovi splošno knjižnico ali posamezna občina sklene pogodbo o zagotavljanju knjižnične dejavnosti na svojem območju s splošno knjižnico v drugi občini, se finančna obveznost za skupne stroške razdeli na te občine premosorazmerno s številom njihovih prebivalcev, medtem ko stroške knjižnične dejavnosti, ki nastanejo neposredno na območju občine, krije vsaka občina sama.« S tem je v praksi lažje pokrito domoznanstvo v vseh osrednjih knjižnicah in v vseh občinah.⁷

To pomeni, da je domoznanska dejavnost splošnih knjižnic lahko povezana dejavnost več manjših splošnih knjižnic, ki se v tej dejavnosti zavoljo boljše finančne prerazporeditve sredstev lahko dopolnjujejo, in, kakor že v prejšnjem odseku omenjeno, lahko deluje ne le lokalno, marveč ima tako na pomen zbirke kot na finančne zmožnosti splošnih knjižnic subregionalno vlogo. Domoznanska dejavnost pa ni omejena samo na splošne knjižnice. Kajti v čl. 29 (ZKnj-1, 2001) je nezavezujoče določeno, da, v kolikor to same želijo, univerzitetne in druge visokošolske knjižnice »/.../ lahko opravljajo domoznansko dejavnost /.../« (v ležeče postavil avtor zavoljo podkrepitve). Nekoliko bolje določa čl. 27 (Zknj-1, 2001) o pristojnostih osrednjih območnih knjižnic, kjer je rečeno, da imajo le-te nalogo »/.../ koordinirati zbiranje, obdelavo in hranjenje domoznanskega gradiva za svoje območje /.../« Kot zaključek te hierarhične usmeritve domoznanske dejavnosti pa služi čl. 33 (ZKnj-1, 2001), ki pravi, da ima nacionalna knjižnica pristojnosti, da »/.../ sprejema navodila za strokovno obdelavo in hranjenje nacionalno pomembnega domoznanskega gradiva /.../« Iz pregleda zakona je razvidno, da določa ZKnj-1 (2001) samo najosnovnejše izmed načel domoznanske dejavnosti. Vsebina in narava slednje je po ZKnj-1 (2001) sodeč predpisana nižjim zakonskim instancam (kar je navsezadnje smiselno glede na definicijo tega, kaj zakon je, oziroma, kaj bi moral biti, posebno v korelaciji s podzakonskimi akti in njihovo funkcijo) (Bon, 2011, str. 4–5).

⁶ Vprašanje financiranja omenja sicer več členov zakona, in sicer čl. 51 – čl. 57 (Zknj-1, 2001), kjer je poleg skupnega financiranja v primeru soustanovitve pokrito še vprašanje vloge občine v ožjem smislu in vlogo pristojnega ministrstva oziroma države.

⁷ V oziru na zgoraj povedano je vredno omeniti Pravilnik o pogojih za izvajanje knjižnične javne službe (2023), kjer je v Prilogi 2 (Število knjižničnih delavcev v splošni knjižnici in njihove tipične delovne naloge) izrecno omenjeno, da je domoznanska dejavnost tipična naloga vseh slovenskih knjižnic.

3.2 NAJPOMEMBNEJŠI PODZAKONSKI AKTI IN OSTALI ZAKONI

Konkretizacijo načel, omenjenih v Zknj-1 (2001), sta do marca 2023 prinašala Pravilnik o osrednjih območnih knjižnicah (2003, postal neveljaven 2023) in Pravilnik o pogojih za izvajanje knjižnične dejavnosti kot javne službe (2003, posodobljen 2008, 2012, postal neveljaven 2023 v delih, ki se navezujejo na splošne knjižnice), predno ju je zamenjal Pravilnik o pogojih za izvajanje knjižnične javne službe (2023). Pravilnik omenja domoznanstvo kot knjižnično dejavnost na dveh mestih. V odseku k knjižničnem gradivu (1.2) pravi čl. 7, prvi odstavek, da opravlja: »(1) [s]plošna knjižnica [/] knjižnično zbirko v skladu s politiko upravljanja knjižnične zbirke, ki je oblikovana glede na ugotovljene potrebe potencialnih uporabnikov, značilnosti okolja in poslanstvo knjižnice. Politika upravljanja knjižnične zbirke vključuje tudi upravljanje domoznanskih in drugih posebnih zbirk knjižničnega gradiva, če jih knjižnica ima. Dokument upravljanja knjižnične zbirke je javno objavljen.« Slednje nam pove, da je po svoji naravi z novim pravilnikom domoznanstvo v Sloveniji urejeno na način, ki zagotavlja, da posamične knjižnice same določajo, skladno z lastno politiko upravljanje knjižnične zbirke, kako, v kakšnem obsegu in na kakšen način bo domoznanstvo urejeno znotraj same knjižnice. Slednje načelo upošteva misel, da se z vsako knjižnico glede na njeno stanje spreminja način, kako je najbolje postopati z domoznansko dejavnostjo, a obenem ne daje jasnih in poenotnih (ter s tem pretirano rigoroznih) določil.

Nadalje je domoznanstvo in predvsem domoznansko gradivo kot knjižnična zbirka omenjeno v čl. 9, tretjem odstavku, kjer je omenjeno, da obsega »[k]njižnična zbirka poleg knjižničnega gradiva iz prvega in drugega odstavka prejšnjega člena [ki govori o obsegu in dopolnjevanju knjižničnega gradiva, op. avt.] [/] tudi domoznansko gradivo in referenčno gradivo. Splošna knjižnica lahko del knjižničnega gradiva združuje v posebne knjižnične zbirke.« Slednje nam da vedeti, da imajo knjižnice pravico, da postavijo gradivo domoznanske zbirke ločeno od ostalega knjižničnega gradiva in ga opredelijo kot »posebno« knjižnično zbirko. O tem, kaj bo prinesla formulacija »lahko« in kako bo to vplivalo na število knjižnic, ki se ukvarjajo z domoznanstvom, bo pokazala praksa v prihodnjih letih (Pravilnik o pogojih za izvajanje knjižnične javne službe, 2023).

Sestava domoznanskega kadra je narejena na podlagi ne le realnega stanja in zaposlitvenih možnosti, marveč bi lahko zatrčili, da upošteva nekatera programska načela, ki zahtevajo in

pričakujejo kvaliteto, ki jo doprinaša interdisciplinarnost (v tem vidimo prednost novega Pravilnika pred starimi določbami, kjer so bile določene na trenutke nerazumne oziroma nerealne minimalne numerične vrednosti). Kadri v domoznanstvu so dandanes heterogeni po svoji izobrazbi in delovnih izkušnjah ter tudi starosti, kar seveda vpliva, da je delovanje domoznanstva raznoliko in da uporablja številne pristope, ki samo prisostvujejo k povišani kvaliteti storitev in idej (Petrovič, 2016, str. 87–88).

Kar se tiče delovnih razmerij in odnosa do dela, urejata to podpodročje znotraj knjižničarske dejavnosti Zakon o delovnih razmerjih (ZDR-1, 2013) in Zakon o javnih uslužbencih (ZJU, 2007). A ker gre pri teh primerih za generalno zakonodajo na področju delovnih razmerij in služb v javni upravi, seveda ne konkretizirata delovanja na domoznanstvu. Kljub temu jih je potrebno navesti in upoštevati pri obravnavi narave delovnega procesa znotraj knjižničarstva in domoznanstva (ZDR-1, 2013; ZJU, 2003). Podobno generalno opisuje delovanje domoznanstva (posredno, preko definiranja poslovanja znotraj knjižničarstva) Uredba o osnovnih storitvah knjižnic (2003), ki pa jo na tem mestu ni potrebneje natančneje obrazložiti.

3.3 STROKOVNA PRIPOROČILA, STANDARDI, PRAVILNIKI TER OCENE

Če se sedaj pomaknemo nekoliko nižje po hierarhiji zakonskih aktov, pridemo do strokovnih priporočil, standardov, pravilnikov in poročil oziroma ocen, ki se navezujejo na knjižnično dejavnost in seveda znotraj te dejavnosti na domoznanstvo. Ker je bilo tekom let teh izdanih že kar nekaj (Smernice delovnih skupin ..., 2009), so na tem mestu natančneje obrazložena le aktualna. Zakon o knjižničarstvu (ZKnj-1, 2001) v čl. 11 določa, da zakonsko opredeljen razvoj knjižnic usmerjajo standardi in strokovna priporočila, ki se nanašajo na organiziranost in delovanje knjižnične javne službe. Te je pod imenom Strokovna priporočila in standardi za splošne knjižnice: (za obdobje 2018–2028) (2018), sprejel Nacionalni svet za knjižnično dejavnost in ta priporočila in standardi delujejo kot poglobitve smernice za prihajajoča leta. Spisana so v duhu nadgradnje starejših določil in poskušajo dopolniti tista mesta, ki zaradi kateregakoli razloga pač v prejšnjih dokumentih niso bila zajeta. V odseku 3.4.8 Knjižnična vloga: Domoznanska dejavnost so obrazloženi sledeči sklopi dejavnosti (Strokovna priporočila in standardi za splošne knjižnice ..., 2018):

1. Namen domoznanskih oddelkov znotraj splošnih knjižnic.
2. Osnovni opis njihove dejavnosti.

3. Pridobitvene koristi te dejavnosti za posameznika, lokalno skupnost, družbo in državo.
4. Ciljne skupine in pravice uporabnikov te dejavnosti.
5. Kazalci uspešnosti (kot je recimo količina izposoje in uporabe tega gradiva, število razstav in prireditev, število uporabnikov, ki te dejavnosti koristijo, število uporabnikov, ki so zaradi te dejavnosti pridobili nova znanja o okolišu, itd.).
6. Oblike dela na domoznanskem oddelku (zagotavljanje dostopnosti, izposoja gradiva, pomoč pri uporabi gradiva in raziskovanju, izdelava bibliografij, digitalizacija domoznanskega gradiva, organiziranje dogodkov, usposabljanje, priprava publikacij knjižnice, itd.).
7. Pravila poslovanja, s posebnim ozirom na zaščito in varovanje gradiva ter varovanja avtorskih pravic.
8. Osebje in potrebne kompetence delavcev znotraj domoznanske dejavnosti.
9. Zahteve po ureditvi prostora in opreme za pravilno in kakovostno delo domoznancev in uporabnikov.
10. Povezovanje splošnih knjižnic s potencialnimi partnerji za uresničitev projektov.

Z zgoraj naštetimi desetimi vsebinskimi sklopi pokriva ta dokument večji del aspektov domoznanske dejavnosti in njenega uresničevanja v praksi. Kot dopolnitev teh smernic pa služijo še nekoliko starejša Navodila za strokovno obdelavo in hranjenje nacionalno pomembnega domoznanskega knjižničnega gradiva v splošnih knjižnicah (2012), ki opredeljujejo tehnične aspekte same dejavnosti, s posebnim ozirom na način bibliografske obdelave domoznanskega knjižničnega gradiva, njegove opreme, hranjenja dostopnosti, izločanja in vloge gradiva kot kulturnega spomenika (Navodila za ugotavljanje lastnosti kulturnega spomenika, 2012).

Tudi poročila, strokovna izhodišča in analize ter pregledi stanj o knjižnični in domoznanski dejavnosti so v Sloveniji prisotna že več desetletij. Za omeniti je recimo v letu 1986 izdan elaborat Domoznanska dejavnost v slovenskem knjižničnoinformacijskem sistemu, ki je analiziral stanje v slovenskih splošnih knjižnicah v 80. letih (Krnel-Umek in Rajh, 1985). Tekom let je nastalo več takšnim poročil, tako da se na tem mestu omejujemo pretežno na najnovejša. Omeniti moramo Strokovna izhodišča za spremembe izvajanja posebnih nalog OOK (2017), kjer je v poglavju 2.14 (2017, str. 22) o koordinaciji domoznanske dejavnosti navedeno, da »/.../ domoznanska dejavnost tudi zaradi zgodovinskega razvoja posameznih

knjižnic na območju Slovenije ni enakomerno razvita. Posledica tega je tudi višji nivo izvajanja domoznanske dejavnosti v nekaterih SK, kot pa v določenih OOK. Zato je potrebna jasnejša določitev posebne naloge – koordinacija domoznanske dejavnosti.« Nadalje je v dokumentu (2017, str. 24) omenjeno, da si mora stroka v nadaljnje zadati obsežnejše strukturne cilje, med njimi: »/.../ priprava smernic za koordinacijo domoznanske dejavnosti; redefinicija koordinacije domoznanske dejavnosti,; tesnejše sodelovanje med osrednjimi območnimi knjižnicami in osrednjimi knjižnicami; povečanje prepoznavnosti domoznanske dejavnosti in zbirk; zagotavljanje boljših pogojev za hrambo, zbiranje in dostopnost kulturne dediščine.« Še obsežnejše glede domoznanske dejavnosti je poročilo Domoznanska dejavnost v slovenskih splošnih knjižnicah in v Univerzitetni knjižnici Maribor, stanje na dan 31. 12. 2016 (2018), ki podaja natančno analizo stanja v posamičnih knjižnicah na Slovenskem za izbrano obdobje.

Poleg teh poročil je potrebno omeniti, da so se tudi posamezniki ukvarjali z vprašanjem domoznanske dejavnosti in posamične zaključne študijske naloge in doktorske disertacije obravnavajo ravno to tematiko (recimo doktorska disertacija Andreje Videc Vloga in pomen osrednjih območnih knjižnic v sistemu splošnih knjižnic (2020)). Prav tako moramo upoštevati številne znanstvene, strokovne in pregledne prispevke, ki se dotikajo teoretične plati knjižničarstva in še posebej domoznanstva, ki prav tako ponujajo pomembe indice o tem, kje vse se pojavljajo mesta, ki jih je potrebno premišljeno preseči (Kodrič-Dačić, 2012a, 2012b, 2018). Po tem kratkem pregledu vidimo, da ostaja vprašanje domoznanstva in optimizacije stroke kljub več desetletni razliki v izidu raznih strokovnih poročil, ocen, elaboratov, disertacij in podobnega še vedno aktualno.

Tudi strateška poročila, ki se dotikajo ne le knjižničarstva, marveč strategije celotne kulturne dediščine in kulturnega udejstvovanja, pridejo v poštev pri vrednotenju knjižničnih storitev in domoznanske dejavnosti. Izpostavimo na tem mestu dve takšni poročili, in sicer trenutno aktualno in veljavno Strategijo kulturne dediščine 2020–2023 (2019) in Resolucijo o nacionalnem programu za kulturo 2022–2029 (ReNPK22–29) (2022), ki je ob pisanju te naloge v fazi vsebinske revizije s serijo regijskih posvetov o boljšemu izoblikovanju vizije kulturne politike. V prvi so tako recimo preko treh poglavitnih stebrov (družba, razvoj in znanje), ki se dotikajo vprašanja kulturne dediščine, predstavljene razvojne usmeritve in ukrepi, prav tako pa nakazani poglavitni cilji in, kar je najpomembnejše, kazalniki uspešnosti. Slednji štirje postulati so osnova za vsedržavno usmeritev razvoja in optimizacije dela na področju kulturne dediščine

v določenem štiriletnem obdobju, med drugim se pa posebno v tistih odsekih, ki obravnavajo digitalizacijo in hrambo digitalnih virov kulturne dediščine, dotikajo knjižničarstva in s tem domoznanstva (Strategija kulture dediščine 2020–2023, 2019).

V Resoluciji o nacionalnem programu za kulturo 2022–2029 (2022) je navedeno, da so bile knjižnice ene izmed institucij, ki niso dosegale posamičnih pričakovanih prejšnjih razvojnih dokumentov in da je še posebno na področju digitalizacije potrebna nadaljnja uskladitev. Obenem je bilo izpostavljeno, da ostajajo prostorske težave konstanta, s katerimi so se knjižnice primorane ukvarjati. Kot enega izmed razlogov neuspešnosti je bila v Resoluciji navedena poslabšana finančna situacija v letih 2012–2018, ko se je zaradi zmanjševanja financ možnost doseganja potencialov v knjižničarstvu zmanjšala, če že ne kar onemogočila. Posebno pomembno je zaključno poročilo v odseku o knjižnicah, ki pravi, da: »/.../ je treba za knjižnično javno službo, ki bo omogočala dostop do knjižnic oziroma do knjižničnega gradiva in knjižničnih storitev, tako na strani države kot občin zagotoviti ustrezno podporo in potrebne spodbude, ki bodo zagotovile pogoje (kadrovske, tehnične in tehnološke) za realizacijo razvojnih potencialov nacionalne in splošnih knjižnic, po drugi strani pa bi morale tudi splošne knjižnice zagotoviti kadrovsko ustrezno strukturo za izvajanje predpisanih nalog, poskrbeti za izobraževanje kadra za uspešno reševanje novih tehnoloških in vsebinskih izzivov ter izvesti določene organizacijske in sistemske spremembe.« S slednjim izvemo, da se v obdobju 2022–2029 pričakuje zavezanost vlade RS k večjemu in temeljitejšemu spoštovanju knjižničarstva z željo, da se s povečano podporo omogoči izpolnitev zadanih ciljev v knjižničarstvu.

V oziru na domoznansko dejavnost še posebej bode dokaj veliko število nekaterih razvojnih ciljev, ki jih Resolucija o nacionalnem programu za kulturo 2022–2029 (2022, str. 29) predvidi, med drugim: »Sistematična digitalizacija slovenike, temeljne nacionalne zbirke knjižničnega gradiva, ki je pisna dediščina slovenskega naroda, vključno s posebno pomembnimi pisnimi deli ter zbirkami (nacionalno zaščitene zbirke, Unescova dediščina); Spodbujanje digitalnega prehoda za uporabnike in dostopnost digitaliziranih knjižničnih gradiv, vključno s programsko podporo za dostopnost e-knjig in avdio knjig in zagotovitvijo podlag za trajnejšo delovanje platform za oddaljen dostop do elektronskih knjig; Vzpostavitev enotne dediščinske platforme, v katero bo vključen tudi knjižnični sistem, za nacionalno povezovanje dediščinskih ustanov v skupen digitalni uporabniški sistem.«

Vidimo, da je v Resoluciji pod knjižničarstvom posebno izpostavljena ne le hitrejša in celovitejša digitalizacija obstoječega knjižničnega gradiva, marveč tudi postopna prestavitev velikega dela domoznanske dejavnosti v spletno okolje (se pravi spletno knjižničarstvo in digitalno domoznanstvo). Digitalizacija na področju kulture se na nacionalni ravni, pretežno v oziru na vprašanje državnega financiranja, udejstvuje tudi preko Zakona o zagotavljanju sredstev za določene nujne programe Republike Slovenije v kulturi (ZZSDNPK) iz leta 2019, ki v svojem prvem členu navaja, da »določa nujne programe na področju kulture, ki jih financira in sofinancira Republika Slovenija, obseg in vire sredstev za njihovo izvedbo ter način njihovega zagotavljanja.« S tem zakon tudi zagotavlja financiranje letnih programov posebnih nalog splošnih knjižnic za širše območje, s čimer je (oziroma naj bi bila) pokrita domoznanska dejavnost.

3.4 ZAKONSKE PODLAGE, KI POSREDNO VPLIVAJO NA SESTAVO IN DELO DOMOZNANSTVA

Sicer le posredno po pomenu in določitvi domoznanske dejavnosti, je potrebno omeniti še Zakon o lokalni samoupravi (ZLS, 2007). ZLS tako recimo v čl. 21, drugem razdelku pod nalogami občine navaja, da je slednja dolžna, da »/.../ ustvarja pogoje za izobraževanje odraslih, ki je pomembno za razvoj občine in za kvaliteto življenja njenih prebivalcev; pospešuje vzgojno izobraževalno, informacijsko, dokumentacijsko, društveno, in drugo dejavnost na svojem območju; /.../ pospešuje kulturnometniško ustvarjalnost, omogoča dostopnost do kulturnih programov, zagotavlja splošnoizobraževalno knjižnično dejavnost ter v skladu z zakonom skrbi za kulturno dediščino na svojem območju /.../« Iz tega se da razbrati še lokalno-oblastno obligiranost k ohranjanju kulturne dediščine. In ker številne (predvsem manjše) občine nimajo (finančnih in ostalih) zmožnosti po ustanovitvi in ohranjanju institucij s kulturnometniško in izobraževalno vlogo (se pravi muzejev, galerij in podobnega), je še posebej na plečih splošnih knjižnic, da ohranjajo dediščino svojega geografsko ožjega področja.

ZLS na področju kulture še dodatno opredeli Zakon o uresničevanju javnega interesa na področju kulture (ZUJIK, 2007), ki govori o pomenu stvaritve organizacijskih plati na področju kulture ter s tem omogoča smotrno delovanje knjižnične mreže. Posebno v oziru na »uresničevanje javnega interesa« je domoznanska dejavnost kot dejavnost, ki skrbi za narodnotvorne in narodnosestavne pisno-kulturne elemente osrednjega pomena (ZUJIK, 2007).

Status domoznanskega gradiva kot kulturnega spomenika dopolnjujejo posamični členi Zakona o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1, 2008), s posebnim ozirom na čl. 17, ki opredeljuje pomen in naravo premičnih spomenikov. Z upoštevanjem ZVKD-1 (2008) je omogočeno uvideti daljnosežni pomen domoznanske dejavnosti kot panoge, ki se ne ukvarja le z ohranjanjem za lokalno okolje pomembnih predmetov, marveč je opredeljena kot dejavnost, ki skrbi in omogoča trajnejšo ohranjanje tistih elementov lokalne premične in nesnovne kulturne dediščine, ki je pomembna za narodni razvoj in za ohranjanje narodne samoidentitete ter zmožnosti narodne (samo)refleksije (ZVKD-1, 2008). Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah (2010) ne konkretizira stanja, opisanega v ZVKD-1 (2008), marveč predaja skrb nad knjižničnim gradivom Zakonu o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA, 2006). Omeniti je vredno, da je slovenska zakonodaja na področju varstva kulturne dediščine narejena skladno z generalnimi načeli, opredeljenimi v mednarodni pogodbi oziroma Konvenciji o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine (1972). Kot takšna je tudi ta mednarodna konvencija dokument, ki ga je (sicer resda v omejenem obsegu) potrebno upoštevati pri vrednotenju domoznanske dejavnosti in se zavedati vsaj nekakšnega načelnega pomena pri oblikovanju te dejavnosti.

V oziru na domoznansko gradivo kot predmet premične pisne kulturne dediščine je potrebno omeniti še nekatere druge zakone in podzakonske akte, ki natančneje določajo naravo hrambe, postopanja, določitve in odnosa, kakršnega morajo imeti osrednje in splošne institucije do samega gradiva. Pravilnik o registru kulturne dediščine (2009) v čl. 1 »določa podrobno vsebino in način vodenja registra kulturne dediščine /.../, prikaza vrednotenja dediščine v prostoru ter minimalno vsebino in način dokumentiranja dediščine; /.../ določa tudi skupna merila in zahteve za prikaz enotnega javnega digitalnega gradiva o dediščini, vključno s knjižničnim in arhivskim gradivom, ki jih morajo upoštevati izvajalci registriranja in dokumentiranja dediščine, /.../ [a] ne velja za registriranje ter dokumentiranje arhivskega in knjižničnega gradiva, ki se po strokovnih merilih in mednarodnih priporočilih šteje za arhivsko in knjižno dediščino. Registriranje in dokumentiranje arhivskega in knjižničnega gradiva se izvaja v skladu s posebnim zakonom in izvršilnimi predpisi, izdanimi na njegovi podlagi.« Drugače povedano, je ta dokument vezan samo na generalno postopanje s knjižničnim in arhivskim gradivom (se pravi z večjim delom domoznanskega gradiva), brez upoštevanja tistih posamičnih segmentov zbirk, za katere je zaradi statusa dediščinskega gradiva (se pravi

najvrednejših zbirk v domoznanstvu) potrebno posebno postopanje, ki naj bi jih urejali natančnejši predpisi, izdani na podlagi ravno tega pravilnika.

Kot hierarhično nadrejena stopnja tega pravilnika služi Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA, 2006), ki po čl. 1 sodeč »ureja varstvo dokumentarnega in arhivskega gradiva, veljavnost oziroma dokazno vrednost takega gradiva, varstvo javnega in zasebnega arhivskega gradiva, kot kulturnega spomenika, dostop do arhivskega gradiva v arhivih in pogoje za njegovo uporabo, naloge javne arhivske službe in nadzor nad izvajanjem tega zakona ter predpisov, izdanih na njegovi podlagi,« ter na podlagi tega izdana Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva (2006), ki po čl. 1 sodeč »podrobneje opredeljuje ustvarjalce arhivskega gradiva, zajem, pretvorbo in hrambo dokumentarnega in arhivskega gradiva v digitalni obliki ter izvajanje spremljevalnih storitev, urejanje, vrednotenje in uničenje dokumentarnega gradiva ter odbiranje arhivskega gradiva, izročanje arhivskega gradiva, hrambo in materialno varstvo dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivske depoje, varstvo filmskega arhivskega gradiva, varstvo zasebnega arhivskega gradiva, strokovno obdelavo arhivskega gradiva, evidence, uporabo arhivskega gradiva, registracijo ponudnikov opreme in storitev, certificiranje opreme in storitev, registre elektronske hrambe ter delo arhivske komisije, Sveta direktorjev in Arhivskega sveta,« s čimer se direktno navezuje na domoznansko dejavnost kot takšno.

V oziru na domoznansko dejavnost kot področje, ki se ukvarja z varstvom kulturne dediščine, je potrebno navesti še Zakon o vračanju protipravno odstranjenih predmetov kulturne dediščine (ZVPOPKD, 2003) in iz njega izhajajoča Pravilnik o zvrsteh protipravno odstranjenih predmetov kulturne dediščine (2004) in Pravilnik o varovanju in hranjenju nacionalnega bogastva in muzejskega gradiva, o vpisu v razvid muzejev in o podelitvi pooblastila za opravljanje državne javne službe muzejev (2012), ki oba urejata vprašanje vračanja in postopanja z gradivom (pisne) kulturne dediščine, ki je bilo zaradi politične realnosti slovenske zgodovine 20. stoletja predmet odvzeta in prenosa v druge države oziroma predmet prisilnih razlastitev in nacionalizacije (ZVPOPKD, 2003). V oziru na statistično obravnavo domoznanskega gradiva in vodenje popisov le-tega pa je potrebno upoštevati Pravilnik o vodenju inventarne knjige premične kulturne dediščine (2004), ki zahteva normativno kontrolo nad statistično obdelavo gradiva. V vedno bolj povezani Evropi in svetu se pomembnost meja zmanjšuje, s čimer se je tudi olajšala postavitve odmevnejših razstav v tujini. Kot takšno je

prikladno načelo spisano v Pravilniku o postopku izdaje dovoljenj za izvoz in iznos predmetov kulturne dediščine (2011), ki ponovno po čl. 1 sodeč ureja »postopek pridobitve izvoznega dovoljenja za izvoz predmetov kulturne dediščine (v nadaljnjem besedilu: predmet) v tretjo državo, ki ni članica Evropske unije ali podpisnica Sporazuma o Evropskem gospodarskem prostoru, vrste dovoljenj za iznos predmetov v drugo državo članico Evropske unije ali podpisnico Sporazuma o Evropskem gospodarskem prostoru, /.../,« s čimer je zakonsko urejena možnost izvoza in iznosa domoznanskega gradiva na mednarodna in tuja razstavišča.

Pri obravnavi mednarodnih dokumentov kot je recimo Konvencija o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine (Konvencija o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine, 1972) pridejo v poštev še nekatere novejšje določbe, ki imajo transnacionalno bazo in ki temeljijo na slovenski zavezanosti pravu Evropske unije. Kajti Ustava Republike Slovenije (URS) (1991) v čl. 3.a govori o zakonski obligiranosti slovenske države tistim entitetam, s katerimi ima sklenjene bilateralne pogodbe, prvenstveno na tem mestu Evropska unija in v manjši meri tudi Organizacija združenih narodov ter preko nje tiste odseke, ki urejajo kulturno dejavnost. To pomeni, da je Slovenija zavezana spoštovati direktive Evropske unije in Organizacije združenih narodov, v našem konkretnem primeru pač tistih, ki se dotikajo kulture in še konkretnje knjižničarstva. Poleg Konvencije o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine (1972), ki jo je Slovenija po prehodu v demokratično državo sprejela, je trenutno aktualni Zakon o ratifikaciji Okvirne konvencije Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo (MOKVKDD, 2008), ki usmerja krovno in poenoteno evropsko politiko na področju kulture in se v tistih členih, ki se dotikajo kulturne dediščine (sicer le posredno po *argumentum a maiore ad minus*) tudi knjižničarstva in varstva pisne kulturne dediščine.

Kot omembe vreden dokument z vidika organizacijske plati je tudi Zakon o obveznem izvodu publikacij (ZOIPub, 2009), ki temelji na starejših jugoslovanskih dokumentih Odločbe o zavarovanju kulturnozgodovinsko pomembnih knjižnic (1951), Zakona o pošiljanju tiskov določenim zavodom (1965) in Zakona o obveznem pošiljanju tiskov (1972). ZOIPub (2009), ne ureja samo področje knjižnične dejavnosti, marveč opredeljuje skupaj z Zakonom o enotni ceni knjige (ZECK, 2014) tudi založniško industrijo. Zakon (ZOIPub), sprejet 2006 in spremenjen in dopolnjen pri posamičnih členih 2009, omogoča, da določene knjižnice po zakonu prejemajo enega ali več izvodov vsake knjige ali druge publikacije, ki je izšla ali je natisnjena v okviru določene administrativne enote ter služi za ohranitev narodne pisne kulturne

dediščine, izdelave nacionalne bibliografije, omogoča trajno hranjenje vseh publikacij in nam daje vpogled nad statistiko in pregled knjižne produkcije (ZOIPub, 2009).

3.5 ZAKONSKO NEZAVEZUJOČI DOKUMENTI

Četudi zakonsko nezavezujoče, pa je potrebno omeniti poleg že navedenih zakonov in podzakonskih aktov, navodil in poročil še nekatere druge dokumente, ki se dotikajo organizacije domoznanske dejavnosti znotraj knjižnične mreže in katerih vrednost je »profesijsko zavezujoča«. Tako recimo od Zveze bibliotekarskih društev Slovenije (v nadaljevanju ZBDS) izdan Etični kodeks slovenskih knjižničarjev (1995) posredno preko naveze na delo v čl. 2, 4 in 5 opredeljuje potrebo po natančnem delu na domoznanskih oddelkih (splošnih) knjižnic, z namenom, da tudi delo na teh oddelkih »zagotavlja najvišjo možno kakovost storitev ter povečuje njihovo dostopnost, učinkovitost in raznovrstnost.« Kot dopolnilo temu je potrebno upoštevati še okoli desetletje kasneje izdan Manifest ZBDS o razvoju slovenskih knjižnic in knjižničarstva (2004). V tem, prav tako pravno nezavezujočem dokumentu, je v odseku Nacionalna identiteta in Multikulturalnost zapovedano, da »[k]njižnice ustvarjalno prispevajo k vzpostavljanju, ohranjanju in promociji slovenske nacionalne identitete in multikulturalnosti slovenskega prostora. Zato bodo še posebej skrbno zbirale, hranile in promovirale knjižnično gradivo, ki je kulturna dediščina oziroma kulturni spomenik.« Tudi tukaj je vidna navez na domoznansko dejavnost, ki ima ravno to nalogo vzpostavljanja, ohranjanja in promocije slovenske nacionalne identitete in multikulturalnosti slovenskega prostora preko zbiranja, hranjenja in promoviranja tistega knjižničnega gradiva, ki lahko pridobi označbo kulturnega spomenika. Poleg slovenske bibliotekarske mreže je tudi mednarodna bibliotekarska organizacija IFLA aktivna v dejavnosti, ki po svojih načelih usmerja domoznansko dejavnost. IFLA načela za hrambo knjižničnega gradiva in za ravnanje z njim (2000) tako recimo preko določanja načel za hrambo knjižnega gradiva vplivajo, kako bo znotraj slovenske stroke percipirana hramba pisne kulturne dediščine.

4 REZULTATI RAZISKAVE

V tem odseku pisne naloge so predstavljeni rezultati raziskave in obrazložene najpomembnejše ugotovitve. Iz te analize lahko potrdimo oziroma ovržemo postavljene hipoteze in pojasnimo, zakaj je pri vsaki izmed hipotez prišlo do določenega zaključka.

4.1 PREVERJANJE HIPOTEZ

Hipoteza H1 (*V Sloveniji je domoznanska dejavnost pravno urejena in poenotena znotraj zakonodaje, vezane na knjižničarstvo.*) je lahko preverljiva in že sam pregled knjižnične zakonodaje in zakonodaje o hrambi (pisne) kulturne dediščine na splošno da vedeti, da je domoznanstvo smatrano kot posebna panoga znotraj knjižničarstva in znotraj mreže slovenskih splošnih knjižnic, ki jo (oziroma ki jo naj bi) izvajale vse splošne osrednje knjižnice. Potrebno je reči, da se posredno navezuje domoznanstvo tudi na zakonodajo, zakonske ter podzakonske akte, ki ne spadajo pod okrilje specialne zakonodaje na področju knjižničarstva (denimo posredno tudi ZJU in na predpise, ki urejajo varstvo kulturne dediščine), vendar glavna normativnih določil in tehničnih napotkov izhaja iz ožje zakonodaje same knjižničarske stroke.

Hipoteza H2 (*Pravna ureditev domoznanstva v slovenskih knjižnicah je koherentna in jasna po svojih izhodiščih.*) je že nekoliko težje preverljiva. Pisna zakonodaja, ki ureja domoznansko dejavnost v slovenskem knjižničarstvu, je nekoliko manj koherentna po svoji vsebini, kot bi si želeli, saj je razpeta med številne pravilnike in zakonodajo, ki domoznanstvo praviloma le bežno omenja, a konkretnije ne določi nalog. Četudi obstajajo številni zakonsko zavezujoči predpisi, pa so ti preveč razpršeni (čeprav vsebinsko večinoma poenoteni). Nekateri se navezujejo na druge, vsebinsko povezane stroke (kot je arhivistika, muzealske študije in varstvo kulturne dediščine), toda vprašati se je potrebno, če je ta, sicer racionalizirana zakonodaja, praktična? Zakonodaja je razpeta med toliko različnih pravilnikov in zakonov, da ji ta zakonska (pre)številčnost navsezadnje zmanjšuje koherentnost in jasnost, kar bi moral biti stremiški ideal vsake zakonsko urejene panoge. Obenem je jasnost pravne ureditve za specifično delo domoznanstva neobstoječa in medlost trenutne zakonodaje je tudi eden izmed razlogov, da je kvaliteta izvajanje dejavnosti po državi nepoenotena.

Hipotezo H3 (*Na podlagi trenutne zakonodaje knjižnice izvajajo domoznansko dejavnost z enakimi kvalitativnimi rezultati in v obsegu, ki se pritiče velikosti posamične splošne knjižnice.*) lahko na podlagi pregleda slovenske knjižnične mreže in izvajanja domoznanske dejavnosti v posamičnih splošnih knjižnicah (poglavje 2) ovržemo. Razbrati se da, da se domoznanstvo na podlagi zadnje obsežne vsedržavne analize (Domoznanska dejavnost v slovenskih splošnih knjižnicah ..., 2018) kljub večletnemu obdobju od sprejetja Zakona o knjižničarstvu (se pravi prvega v obdobju samostojne Slovenije) ni popolnoma poenotilo. Vse knjižnice tako ne izvajajo

domoznanske dejavnosti v isti meri in v istem obsegu. Do neke mere je to opravičljivo, če upoštevamo, da imajo manjše knjižnice manko tako v kadrovski sestavi na domoznanskih oddelkih (isto poročilo namreč navaja, da imajo vse knjižnice sicer posebej označeno gradivo oziroma ločeno od ostalega, vendar ne premorejo vedno lastnih domoznanskih oddelkov in kadra, ki bi se aktivno in konstantno udeleževal na tem področju) kot tudi manko v potrebi po posamičnih zvrsteh domoznanske ponudbe (recimo, ponovno sklicujoč se na taisto poročilo iz leta 2018, da posamične knjižnice ne izvajajo bibliografske dejavnosti, ker v njihovem kraju preprosto ni potrebe po nečem takšnem). Tem pripombam navkljub pa je potrebno izpostaviti, da bi morale knjižnice boljše izvajati domoznanske dejavnosti na področjih, kjer se poenotenje lahko zgodi (recimo bibliopedagoško delo, domoznanske vsebine za osebe s posebnimi potrebami, domoznanske vsebine, primerne za mlajše in šolarje...) (ponovno vzemimo recimo primer Knjižnice Velenje, ki na domoznanskem oddelku ne izvaja bibliopedagoškega dela, niti nima predvidenih domoznanskih vsebin, primernih za mlajše in šolarje ter osebe s posebnimi potrebami (Knjižnica Velenje, 2022)).

Hipotezo H4 (*Stanje kliče po spremembah trenutne zakonske ureditve.*) lahko, podobno kot hipotezo H1, z dokajšnjo prepričanostjo potrdimo, v kolikor izhajamo iz ugotovitev hipoteze H3. Pojavljajo se področja dela, ki jih trenutna zakonodaja ne ureja v zadostnem obsegu in z dovoljšno koherentnostjo in predvsem jasnostjo. Kar pomislimo na po Resoluciji (2022) izpostavljene nezadostne digitalizacije, boljše regulative glede potrebnega obsega letne digitalizacije, nadalje dejstvo, da je stvarno zelo malo jasno pravno definiranega in je s tem uspešnost izvajanja same domoznanske dejavnosti v veliki meri odvisna od tega, kako posamezna knjižnica pojmuje in razume obseg njenega izvajanja (ki je prej kot ne odvisna od finančnih, zgodovinskih in geografskih pogojev in ne zakonske regulacije), neobstoj sistemsko urejenega trajnega hranjenja izvorno digitalnega ali pa digitaliziranega gradiva, ostalo dogajanje v virtualnem okolju, potrebe po nekaterih terminoloških spremembah (deloma že implementirane v novem Pravilniku (2023), premajhna veljavnost in avtoriteta Kompetenčnega centra za domoznanstvo in osrednjih območnih knjižnic pri nadziranju domoznanske dejavnosti,⁸ preveč ohlapno sodelovanje med osrednjimi območnimi in splošnimi knjižnicami,

⁸ Kompetenčni centri po trenutni praksi niso ustanovljeni na zakonskih, pač pa strokovnih podlagah, s čimer jim je onemogočeno imeti zakonsko veljavo. Kompetenčni centri kot takšni so nastali zavoljo skrbi za poglobljeno poznavanje razvoja in optimizacije delovanja določenega področja ali storitve znotraj mreže splošnih knjižnic na nacionalni ravni. Kot takšni imajo nalogo, da vpeljujejo nove skupne strokovne in razvojne rešitve z ustreznimi usposobljenimi kadrom in specializirano zbirko knjižničnega gradiva ter izobražujejo knjižnično osebje (Knjižnica Ivana Potrča Ptuj, b. d.). Na področju domoznanstva od februarja 2022 naprej izvaja Knjižnica Ivana Potrča Ptuj

občutno premajhna vloga (vsaj nekaterih) krajevnih knjižnic pri izvajanju domoznanske dejavnost,⁹ preslabi in premalo regulirani pogoji za hrambo, zbiranje in dostopnost tistega dela domoznanskega gradiva, ki že ima status kulturne dediščine, obvezna izmenjava podatkov o uspešnih projektih, dobrih praksah in znanjih med knjižnicami, boljše omogočena medknjižnična izposoja vsaj dela domoznanskega gradiva (in tudi, da je slednja izposoja cenejša oziroma brezplačna), potreba po dodajanju zahteve osrednjim območnim knjižnicam po restavraciji domoznanskega gradiva poleg štirih osnovnih postulat zbiranja, obdelave, hrambe in posredovanja, izrecnejše zahteve po bibliopedagoškem in splošnem pedagoškem delu na domoznanskih oddelkih, boljše sodelovanje in prerazporeditev pristojnosti med knjižnicami, arhivi in muzeji (vprašanje medsebojnega povezovanja KAM področij), ureditev avtorsko- in materialnopravnih vprašanj, vezane na vedno pomembnejše področje digitalnega domoznanstva in gradiva v izključno digitalni obliki, stabilnejše in trajnejše financiranje knjižnične in domoznanske dejavnosti, boljše izpisani pogoji o kadrovske sestavi, njeni številčnosti in potrebni formalni izobrazbi ter sprotne pridobivanju določenih kompetenc.

4.2 ANALIZA DOSEDANJEGA STANJA

Domoznanska zakonodaja, vezana tako na mrežo splošnih knjižnic kot tudi na nekatere druge knjižnice v Sloveniji (denimo univerzitetne, specialne in na nacionalno), predstavlja zanimiv nabor pravnih aktov in podzakonskih odločb. Zakonodaja nam kaže, da je slovenska knjižničarska stroka izpostavila domoznansko dejavnost splošnih knjižnic kot eno svojih osrednjih nalog, vsaj kar se tiče na področju raziskovanja. Kljub temu je zelo malo pravno definirane in temu sledeče je uspešnost izvajanje domoznanske dejavnosti odvisna predvsem od tega, kako si posamične knjižnice v Sloveniji in njeni zaposleni razlagajo to dejavnost, koliko finančnih sredstev imajo na voljo in kakšne so zgodovinske in geografske predispozicije, ki to dejavnost vsaj v določeni meri določajo.

Slovenska zakonodaja na področju domoznanstva je posebna in jo je moč razumeti v dveh ozirih, in sicer v ločenem kvantitativnem in v kvalitativnem. Kvantitativni obseg zakonodaje določa količino zakonskih, podzakonskih in drugih (pravnih) predpisov, ki odrejajo

vlogo kompetenčnega centra. Vprašati se moramo, ali bi bilo smiselno strokovnim podlagam dodati tudi zakonske, s čimer bi se njihov vpliv lahko povečal.

⁹ Denimo Mestna knjižnica Šoštanj, ki spada pod okrilje Knjižnice Velenje, a bi lahko na podlagi izbora vsebin imela lastno domoznansko dejavnost.

domoznansko dejavnost v slovenski knjižnični mreži. V tem oziru bi se dalo reči, da je Slovenija morda ena držav z boljše urejeno zakonodajo, vsaj kar se tiče obsega, saj ima urejen ne le krovni zakon in temu podrejeno hierarhijo podzakonskih aktov, marveč ureja v taistem krovnem zakonu še določila glede kulturne dediščine, hierarhije knjižnične mreže in navsezadnje tudi skrbi za gradivo s statusom slovenike, vse to pa na način, ki se dotika in ki daje obligiranost vsem knjižnicam splošne knjižnične mreže. Slovenska zakonodaja je urejena in koherentna in ne vsebuje (pretiranih) točk neskladja. Toda ne smemo se prenageliti pri naši oceni, saj kvantitetna sestava ni odraz kvalitete, ki je določen pretežno na podlagi materialnopravnih ciljev in v sami zakonodaji določenih nalog. Vprašati se moramo, ali zakonodajne določbe sploh odražajo stvarne pristojnosti v kvantitativnem in kvalitativnem oziru na gradivo in ponudbo, ki so si jih domoznanski oddelki bili primorani zadati v zadnjih letih? Obstajajo morebiti kakšne sivine v zakonodaji, ki bi jih bilo potrebno čim prej premostiti oziroma jih poskusiti rešiti?

Rečemo lahko, da je kljub trenutni zakonodaji na področju domoznanstva kot specifične službe znotraj slovenske knjižnične mreže pravno zelo malo jasno in konkretnije definirane. S tem je uspešnost in sama narava izvajanja domoznanske dejavnosti v veliki meri odvisna od angažiranosti kadra in kako posamična knjižnica pojmuje in razume naloge in obseg, ki ga mora izvajati na tem področju. Ponekod so tako nastale preozke in stvarno neobstoječe domoznanske zbirke, medtem ko tiči pri nekaterih drugih knjižnicah težava v drugem ekstremu: ustvarile so zbirke, ki presegajo pisno kulturno dediščino v ožjem pomenu. Regulativa bi omogočila presežanje trenutnega stanja, ko je, kakor že omenjeno, način izvajanja domoznanske dejavnosti prej odvisen od finančnih, zgodovinskih in geografskih pogojev in ne poenotenega sistema z jasno določenimi cilji. Na podlagi te ugotovitve vidimo, da obstaja potreba po bolj usklajenem razumevanju domoznanske dejavnosti v splošnih knjižnicah, torej pripravi ustreznih zakonskih ter skupnih strokovnih podlag in razvojnih rešitev za poenotenje delovanja knjižnic na področju domoznanstva širom celotnega nacionalnega prostora.

4.3 KONKRETNI PREDLOGI SPREMEMB K TRENUTNI ZAKONODAJI

Zavoljo preglednosti podajmo sedaj še strnjen pregled posamičnih točk morebitnih izboljšav na področju zakonodaje, ki ureja domoznanstvo znotraj knjižnične službe, s kratkimi vsebinskimi obrazložitvami:

- Na področju digitalnega domoznanstva se je potrebno soočiti z in določiti boljše normative glede potrebnega obsega letne digitalizacije, ki jo morajo izvajati knjižnice. Potrebno je določiti, kolikšen procentualni del svojega gradiva (tako že obstoječega kot novo prejetega gradiva) je potrebno že vnaprej digitalizirati na letni ravni.
- K temu moramo dodati še težnjo po formalno (najsi bo to zakonsko ali strokovno) urejenem sistemskem hranjenju digitaliziranega in izvorno digitalnega gradiva z ustreznimi opredelitvami obveznosti vseh deležnikov in s predvidenimi finančnimi okvirji za trajno izvajanje, in vprašanja, vezana na avtorsko- in materialnopravne pravice, ki se porajajo z vse večjim pomenom digitalnega okolja za razumevanje naše bližnje domovine.
- Zakonsko je potrebno jasno formulirati, da so knjižnice dolžne digitalizirati in hraniti gradivo prvenstveno v enotnih nacionalnih digitalnih prostorih (dLib, Kamra, Obrazi slovenskih pokrajin) ter da je delo in digitalizacija znotraj zasebnih in lokalnih oziroma lokalno dostopnih digitalnih vsebin (kot je recimo že omenjeni Digidom) le sekundarnega pomena. Ker se virtualno okolje še posebno v zadnjih letih hitro spreminja, bo potrebno konstantno spremljanje trendov, v želji po čim hitrejših in zakonsko ter še predvsem strokovno urejenih odgovorov na tem področju.
- Sistemsko urejeno trajno hranjenje izvorno digitalnega in digitaliziranega (domoznanskega) gradiva na nacionalni ravni.
- Normativna kontrola in spremembe se naj navezujejo tudi na področje sive literature (pretežno zaključnih nalog na univerzah, a tudi drugih zaključnih poročil, ki smejo biti javno dostopna), kjer bi poleg obveznega izvoda morali zakonsko regulirati tudi vnos v digitalni repozitorij, ki je sicer lahko v lasti univerze, a ki bi moral bil podvržen normativni kontroli s strani nacionalne knjižnice. Zaradi trenutne ureditve in vprašanja avtorskopравnih nedorečenosti delujejo posamezni in »popredalčkani« domoznanski in ostali portali, ne pa urejena in poenotena mreža. Poraja se vprašanje potrebe po enotnem portalu ali pa vsaj po metaiskalniku po vseh teh morebitnih repozitorijih in portalih. Ena izmed možnih rešitev se je predvidela v Resolucij za obdobje 2022–2029 (ReNPK22–29, 2022), kjer je zapisana vzpostavitev enotne dediščinske platforme, v katero bo vključen tudi knjižnični sistem, za nacionalno povezovanje dediščinskih ustanov v skupen digitalni uporabniški sistem. Stroka mora začeti delovati na vzpostavitvi te platforme kot enega svojih temeljnih ciljev v naslednjih letih.

- Na področju organizacijske plati dejavnosti je potrebno dodati k že obstoječi strokovni še zakonsko veljavo in zakonsko opredelitev Kompetenčnega centra za domoznanstvo¹⁰ in osrednjih območnih knjižnic, ki bi morale imeti ne le vlogo podpornih organizacij, marveč bi se morala njihova pristojnost razširiti (tudi z obširnejšo kadrovsko strukturo), da bi lahko jasneje in z večjo avtoriteto usmerjale in predvsem *zahtevale* usklajeno delo znotraj domoznanstva, pomagale pri načrtovanju obsežnejših projektov, določale pogoje dela za skupne projekte in projekte posamične knjižnice znotraj njihovega območja, pripravljale letna obsežnejša statistična poročila o delu, ki bi jih posredovala nacionalni knjižnici, s čimer bi do neke mere razbremenile nacionalno knjižnico oziroma omogočile, da bi se statistična poročila o delu lahko izvajala pogosteje. Slednje bi poenotilo delovanje domoznanskih oddelkov, obširnejši in rednejši statistični pregledi bi omogočili jasno izmenjavo podatkov o uspešnih projektih dobrih praksah in znanjih med knjižnicami. Prav tako bi se s temi spremembami lahko učvrstilo sodelovanje med knjižnicami.¹¹
- Zakonsko reguliran pogoj, da mora imeti vsaka splošna knjižnica domoznanski oddelek, ki ni sestavljen samo iz ločenega oziroma posebej označenega gradiva, marveč da mora imeti poseben oddelek z jasnimi cilji, strateškimi načrti in kadrom s korektno in dovoljšno izobrazbo.
- Razširitev vloge krajevnih knjižnic pri izvajanju domoznanske dejavnosti. Posamične krajevne knjižnice imajo kljub svoji nekoliko podrejeni vlogi osrednji knjižnici dovoljšno kadrovske sestavo in dovolj primernih vsebin, da bi začele izvajati domoznansko dejavnost kot del svoje ponudbe. Danes vse osrednje enote splošnih knjižnic izvajajo domoznanstvo kot del svoje službe, in smiselno je, da se v okviru napredka knjižnične mreže razširi delo na tiste krajevne knjižnice, ki imajo potrebne predispozicije.
- Na področju gradiva je potrebno premisliti o dodajanju postulate »restavriranja« k že obstoječim (zbiranje, obdelava, hramba in posredovanje) v osrednjih območnih knjižnicah, ki bi poleg obstoječih nalog prevzele še skrb za restavracijo gradiva. Druga možnost je večja seznanjenost kadra v knjižničarstvu s tem področjem in (regulirano)

¹⁰ Ter ostalih kompetenčnih centrov za druge dejavnosti v knjižnični mreži.

¹¹ Pri vprašanju pristojnosti OOK se je potrebno vprašati, če je trenutna knjižnična mreža postavljena optimalno in če se posamične splošne knjižnice res čutijo vezane na OOK. Strokovna skupina je 2018 že pripravila poročilo o ravno tej dilemi, a ponovno bi se bilo potrebno vprašati o tem, če bi se lahko mreža OOK in njihova pristojnost bolje prerazporedila.

povezovanje z inštitucijami, ki že imajo ustrezne kadre in opremo (kot je recimo Oddelek za zaščito in restavriranje NUK, Arhiv Republike Slovenije). Domoznansko gradivo ima svoje specifičnosti, ki so posledica redkosti, materialov in predvsem starosti. Knjižnice morajo v svojih letnih načrtih alocirati del sredstev, da bi se obstoječe domoznansko gradivo ne le hranilo, marveč da bi se del gradiva začasno izločil in poslal na potrebno restavriranje.

- Preslabo in premalo so regulirani pogoji za hrambo, zbiranje in dostopnost domoznanskega gradiva. Omenjeni proces, katalogizacija in še posebej specifične oznake domoznanskega gradiva, nadalje način hrambe, uporaba ustreznih sredstev pri hrambi, morajo imeti skupne kriterije in poenotena navodila, ki so narejena skladno s tehničnimi danostmi, potrebami uporabnikov, obenem pa še vedno upoštevajo finančne omejitve.¹²
- V obdobju, ko (še) ni digitalizirano vso (domoznansko) gradivo, je potrebno zagotoviti boljše pokrivanje medknjižnične izposoje. Prost in neomejen dostop do informacij je osnovni cilj vsake knjižnice in vsakega knjižničarja. Domoznansko gradivo (razen tega, ki zaradi svoje starosti, (ne)ohranjenosti in vrednosti ne pride v poštev) in ostalo študijsko gradivo knjižnične zbirke bi moralo biti brezplačno dostopno preko medknjižnične izposoje na nacionalni ravni. Trenutno zakonsko brezplačna medknjižnična izposoja ni določena. Omogočeno je le financiranje te dejavnosti iz državnih sredstev preko izvajanja programa posebnih nalog splošnih knjižnic za širše območje. Zakonske akte je potrebno oblikovati tako, da bi bil ta dostop zagotovljen širom celotne knjižnične mreže širom države.
- Področje zanimanja je tudi sama kadrovska sestava. Obvezna in obsežnejša izobraževanja, namenjena specifično domoznancem, so potreba, ki bi morala biti zakonsko regulirana oziroma bi morala biti podvržena natančnejšim strokovnim priporočilom, s čimer bi boljše sovpadala z nalogami, kakršne so predvidene v Pravilniku o strokovnih nazivih v knjižnični dejavnosti (2016). Domoznanska služba znotraj knjižnice se mora priznati kot specifično delo, ki zahteva znanja in veščine pravičnega postopanja z gradivom, njegovim hranjenjem, publiciranjem in arhiviranjem, poleg teh osnovnih nalog pa tudi z digitalizacijo in restavriranjem. Izobraženost in specializacija

¹² Omeniti je potrebno, da je ravno v času pisanja te naloge Kompetenčni center za domoznanstvo določil, da bo v tem (2023) in naslednjem letu (2024) spremenil pogoje in izboljšal delo na področju hrambe, zbiranja in dostopnosti domoznanskega gradiva.

za delo na domoznanskih oddelkih je pogoj, ki bo obrodil sadove dela, bolje izpisani pogoji o kadrovske sestavi, njeni številčnosti in potrebni formalni izobrazbi ter sprotnemu pridobivanju določenih kompetenc, pa so osnova za ta uspeh. Trenutno zakonodajo je potrebno prilagoditi tako, da bodo tudi nekoliko manjše knjižnice, ki trenutno ne dosegajo dovoljšnjega prirasta, lahko imele domoznanski oddelk z zaposlenimi, ki se ukvarjajo izključno z domoznanskimi vsebinami.

- Potrebno je določiti številčne standarde, ki jih morajo knjižnice glede na velikost in kadrovske sestavo dosegati, kar se tiče prireditev in dela z uporabniki. Posebno je potrebno izpostaviti, da se morajo domoznanski oddelki ukvarjati poleg že obstoječih prireditev tudi z bibliopedagoškim delom za otroke in mladino ter zagotavljati paleto ponudbe ter prireditev za osebe s posebnimi potrebami. S strokovnimi standardi in priporočili bi morali tako določiti tudi kvantitativni minimum, ki ga mora v teh ozirih izpolnjevati domoznanstvo.
- Predpogoj za vse zgoraj omenjene predloge je odvisen od finančnega stanja. Knjižnice kot javni zavodi trpijo zaradi finančne politike oziroma finančnih načrtov, ki se jih ustvarja na ravneh ministrstev in vlade ter ostalih deležnikov-financerjev. Kot javni zavodi smo odvisni od slednjih in od njihove politike. Toda kot ena pomembnejših javnih služb v Sloveniji za ohranjanje slovenske zgodovine, kulture in jezika, je na knjižničarski stroki sami, da odločneje nastopi pri vprašanju finančnih zmožnosti. Seveda v mejah normale in ob upoštevanju vsesplošnega stanja v državi. Kljub temu bi morali biti trenutni finančni načrti preurejeni tako, da bi lahko bolje služili ne le domoznanstvu kot oddelku knjižnice, marveč da bi služili optimizaciji celotne knjižničarske stroke. Knjižnice kot takšne potrebujejo v prihodnje bolj konstantne vire financiranja in morajo, kot posledica heterogenizacije knjižničnih storitev in potreb uporabnikov, povečati procentualni delež financiranja znotraj letnih načrtov posamičnih knjižnic, ki gre direktno v projekte na področju domoznanstva (od digitalizacije do prireditev in raziskovalnega dela) kot tudi v samo kadrovske sestavo in njeno permanentno izobraževanje. Pomembno je, da se še natančneje določijo naloge in dolžnosti, ki jih imajo do knjižnic lokalne oblasti (občine) in pristojno ministrstvo, s čimer bi se omogočilo bolj konstantno financiranje. Slednje bi knjižnicam olajšalo delo in obenem zagotovilo še stabilnejšo finančno stanje.
- Domoznanstvo lahko razumemo kot izrazito knjižnično službo, obenem pa lahko v njej vidimo službo z izrazito multidisciplinarnimi vzgibi. Kot takšno je potrebno bolje

uskladiti pristojnosti (ki se bodo v vsakem primeru vsaj nekoliko prekrivale) knjižnic, arhivov in muzejev in tako ponovno pregledati zakonske akte za vse tri vrste institucij. Morda bi bila na tem mestu dobrodošla semantična obnova nekaterih terminov, specifično, da bi kot domoznansko gradivo v knjižnicah razumeli tisto gradivo pisne kulturne dediščine, ki ima obenem umetnostno, znanstveno oziroma filološko vrednost (se pravi, da bi do neke mere zožili strokovni termin gradiva, ki ga zbiramo).

Tako je morebitno smiselni predlog, da kot stroka zahtevamo prenovno oziroma razširitev ZKnj-1 in najpomembnejših pravilnikov, ki bi konkretnije vključevali določila za dejavnosti, ki zaenkrat še niso dovolj pokrite, dopolnili obstoječo zakonodajo in razširili posamične člene, obenem pa pod okrilje enotnega zakona združili nekatera pravna področja, ki jih zaenkrat urejajo drugi, krajši in specifični zakoni (kot je recimo Zakon o obveznem izvodu publikacij, Pravilnik o vrstah in izboru elektronskih publikacij za obvezni izvod, itd.). K temu je potrebno omeniti, da je v primeru knjižničarstva bolje, da se število samih zakonov in njim podrejenih pravilnikov zmanjša, a da se poveča njihov obseg z novimi členi, ki bi jasneje opredeljevali naloge in pristojnosti. Namesto na kvantitativne števce zakonskih podlag se je v primeru knjižničarstva (ki si to zaradi svoje narave lahko privoščijo) bolje nasloniti na manj številčne, a kvalitetnejše in celovitejše predpise.

Obenem pa ne smemo zapasti v miselnost, da je pravna ureditev v ožjem oziru (se pravi obvezno zakonsko reguliranje vseh vidikov urejanja domoznanske dejavnosti) edini način, kako izboljšati trenutno delo na domoznanstvu. Poleg optimizacije zakonskih določb je potrebno še premišljeno uskladiti podzakonske in predvsem strokovne smernice. Zakonsko morajo biti regulirana predvsem temeljna izhodišča (ki pa morajo biti vsaj deloma tudi konkretizirana, v nasprotju s trenutnim stanjem), ne pa vse malenkosti vsakodnevnega postopanja na domoznanstvu. Preostanek nalog, pretežno v formalnem oziroma procesnem smislu, pa mora sloneti na strokovnih smernicah. Kot stroka smo v zadnjih letih že izdali posamične strateške usmeritve, priporočila in navodila, in ravno v tem letu se pripravljajo še dodatne strateške usmeritve, ki bodo izboljšale delo na domoznanstvu. Če k temu prištejemo še prenovljen Pravilnik (2023), vidimo, da je knjižničarska stroka navezana na to, da izboljša svoj delovni proces in ga popelje novim uspehom naproti. Kljub tem željam in aktivnemu udejstvovanju pa je potreben še dodaten premislek, morda tudi v smeri nekaterih iztočnih, ki jih je ta pisna naloga izpostavila. Morda ni nesmiselni predlog, da se premisli o Pravilniku o izvajanju domoznanske

dejavnosti v splošnih knjižnicah ali pa premisli o poenotenju trenutnih smernic, da bodo bolj jasne in še bolj izoblikovane po svoji vsebini. Z vsemi podrobnostmi se kot stroka nikoli ne bomo povsem strinjali, saj je narava zakonodaje in strokovnih smernic takšna, da je njihova vsebina podvržena debati in morda celo na trenutke vzkipljivi izmenjavi mnenj. Toda na sami stroki je, da najde morebitne skupne točke in tiste zahteve, s katerimi se poenoteno strinja, in katere je v prihodnosti pripravljena implementirati, tudi bolje uredi na zakonski, podzakonski in na strokovni podlagi. Slovenija in pretežno njena knjižničarska stroka imata zakonodajo, ki na področju domoznanstva kot knjižnične službe vsebuje še nekaj sivih mest. Dobro je, da se čim prej lotimo dela in pričnemo reševati še teh nekaj pravnih sivin. Premislek je na mestu in naj služi kot vodilo za nadaljevanje razprave v knjižničarski stroki, kako se naj sama poskusi na novo definirati v prihajajočih letih.

5 ZAKLJUČEK

Pregled trenutne slovenske zakonodaje in predstavitev tistega dela knjižničarstva, ki skrbi za slovensko pisno kulturno dediščino nam kaže, da se je v zadnjih letih stroka v splošnem oziru ukvarjala s teorijo na področju dela s svojimi fondi. Posamične skupine so pripravile številna navodila, priporočila in strateške usmeritve, z željo po izboljšanju domoznanske dejavnosti.

Četudi je slovenska zakonodaja na področju knjižničarstva oziroma na področju domoznanstva že obstoječa, moramo upoštevati dejstvo, da si je slovenska knjižničarska stroka zadala sicer častivredno nalogo, da bo v skrbela za velik del slovenske pisne kulturne dediščine, kar pomeni da je naloga in da so pričakovanja zakonodajnih okvirjev izjemno visoka. Knjižničarska stroka se v Sloveniji mora urediti še nekatere zgoraj izpostavljene sive točke pri urejanju domoznanstva in varstva pisne kulturne dediščine, tako zaradi spreminjajočih se tendenc v informacijski znanosti kot splošno urediti še nekatera področja, s katerimi je v zadnjih letih že prišla v stik in jih že poskusila urediti. Dovoljšna zakonodaja, predvsem pa nova strokovna načela, ki ne ustvarja vedno novih pravnih sivin, marveč konkretizirajo zahteve, pa je predispozicija, ki bi to omogočila.

6 NAVEDENI VIRI IN LITERATURA

- Berčič, B. (1999). Avstrijska bibliotečna instrukcija iz leta 1778 in ljubljanska Licejska knjižnica. V J. Šumi (ur.), *Šumijev zbornik: raziskovanje kulturne ustvarjalnosti na Slovenskem* (str. 281–289). Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Bon, M. (2011). Domoznanstvo v splošnih knjižnicah – zakonske in podzakonske podlage za zbiranje, obdelavo, varovanje in posredovanje domoznanskega gradiva. *Knjižničarske novice*, 21(7), 4–7.
- Domoznanska dejavnost v slovenskih splošnih knjižnicah in v Univerzitetni knjižnici Maribor, stanje na dan 31. 12. 2016.* (2018). Narodna in univerzitetna knjižnica, Center za razvoj knjižnic. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-HP4GGU73>
- Etični kodeks slovenskih knjižničarjev.* (1995). Zveza bibliotekarskih društev Slovenije.
- Goropevšek, B. (1995). Domoznanstvo včeraj, danes, jutri: razvoj domoznanstva in domoznanskih zbirk v slovenskih knjižnicah. *Knjižnica*, 39(3), 61–79.
- Goropevšek, B. (2000). Domoznanstvo in domoznanske zbirke v slovenskih knjižnicah. V M. Kafol in M. Mravlja M. (ur.), *Kulturne ustanove in arhivsko gradivo; Arhivi in marketing; Računalniško popisovanje arhivskega gradiva v praksi* (str. 45–53). Arhivsko društvo Slovenije.
- IFLA načela za hrambo knjižničnega gradiva in za ravnanje z njim.* (2000). Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za bibliotekarstvo; Arhiv Republike Slovenije.
- Jurkovnik, A. (2021). *Digitalni repozitorij domoznanskega knjižničnega gradiva Knjižnice Velenje* [Pisna naloga za bibliotekarski izpit]. Knjižnica Velenje.
- Knjižnica Ivana Potrča Ptuj. (b. d.). *Kompetenčni center*. <https://www.knjiznica-ptuj.si/o-knjiznici/kompetencni-center/>
- Knjižnica Kočevje. (b. d.). *Domoznanstvo*. <https://www.knjiznica-kocevje.si/domoznanstvo/>
- Knjižnica Rogaška Slatina. (b. d.). *Domoznanstvo*. <https://www.knjiznica-rogaska-slatina.si/domoznanstvo/>
- Knjižnica Velenje. (2022). *Poročilo o delu za leto 2021*. <https://www.knjiznica-velenje.si/app/uploads/2022/04/ePOROCILO-O-DELU-za-leto-2021.pdf>
- Knjižnica Velenje. (b. d.). *Domoznanstvo*. <https://www.knjiznica-velenje.si/domoznanstvo/o-domo-znanstvu/>

Knowledge Rights 21. (b. d.). *National Coordinators*.

<https://www.knowledgerights21.org/about/national-coordinators/>

Kodrič-Dačić, E. (2000). Neuspešni poskusi za sprejem zakona o javnih knjižnicah v Kraljevini Jugoslaviji v letih 1929–1935. *Knjižnica*, 44(3), 7–29.

Kodrič-Dačić, E. (2012a). *Knjižnice in kulturna dediščina: problematika strokovnih definicij in aktualnih normativnih rešitev*. Narodna in univerzitetna knjižnica, Center za razvoj knjižnic. http://iris.nuk.uni-lj.si/media/fp/iris/studije/knjiznice_in_kulturna_dediscina.pdf

Kodrič-Dačić, E. (2012b). Pisna kulturna dediščina v knjižnicah v luči aktualnih predpisov. *Knjižnica* 56(4), 17–45.

Kodrič-Dačić, E. (2018). Pisna kulturna dediščina v slovenskih knjižnicah: izziv za knjižničarsko stroko in za pristojno ministrstvo. *Knjižnica* 62(3), 9–29.

Konvencija o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine. (1972). *Uradni list SFRJ*, št. 56/1972.

Krncl-Umek, D. in Rajh, B. (1985). Domoznanska dejavnost v slovenskem knjižničnoinformacijskem sistemu. Univerzitetna Knjižnica Maribor in Osrednja Knjižnica Srečka Vilfarja Koper. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-7LNXHNYY>

Manifest ZBDS o razvoju slovenskih knjižnic in knjižničarstva. (2004). Zveza bibliotekarskih društev Slovenije.

Mestna knjižnica Piran. (b. d.). *Domoznanstvo*. <https://www.pir.sik.si/domoznanstvo/>

Narodna in univerzitetna knjižnica. (2022). *BibSiSt*. <https://bibsist.nuk.uni-lj.si/predstavitev>

Narodna in univerzitetna knjižnica. (b. d.). *Koordinacija osrednjih območnih knjižnic (OOK)*. <https://www.nuk.uni-lj.si/nuk/ook>

Navodila za strokovno obdelavo in hranjenje nacionalno pomembnega domoznanskega knjižničnega gradiva v splošnih knjižnicah. (2012). Narodna in univerzitetna knjižnica.

Navodila za ugotavljanje lastnosti kulturnega spomenika. (2012). Narodna in univerzitetna knjižnica.

Novljan, S. (2005). Domoznanska zbirka – neizkoriščene možnosti? *Knjižnica*, 49(3), 7–37.

Odločba o zavarovanju kulturnozgodovinsko pomembnih knjižnic. (1951). *Uradni list LRS*, št. 12/1951.

Petrovič, M. (2016). Kadri v domoznanski dejavnosti – pregled stanja. *Knjižnica*, 60(4), 79–106.

- Pravilnik o osrednjih območnih knjižnicah. (2003). *Uradni list RS*, št. 88/2003.
- Pravilnik o pogojih za izvajanje knjižnične dejavnosti kot javne službe. (2003). *Uradni list RS*, št. 73/2003, 70/2008, 80/2012.
- Pravilnik o pogojih za izvajanje knjižnične javne službe. (2023). *Uradni list RS*, št. 28/2023.
- Pravilnik o postopku izdaje dovoljenj za izvoz in iznos predmetov kulturne dediščine. (2011). *Uradni list RS*, št. 26/2011.
- Pravilnik o registru kulturne dediščine. (2009). *Uradni list RS*, št. 66/2009.
- Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah. (2010). *Uradni list RS*, št. 102/2010.
- Pravilnik o strokovnih nazivih v knjižnični dejavnosti. (2016). *Uradni list RS*, št. 65/2016.
- Pravilnik o varovanju in hranjenju nacionalnega bogastva in muzejskega gradiva, o vpisu v razvid muzejev in o podelitvi pooblastila za opravljanje državne javne službe muzejev. (2012). *Uradni list RS*, št. 47/2012.
- Pravilnik o vodenju inventarne knjige premične kulturne dediščine. (2004). *Uradni list RS*, št. 122/2004.
- Pravilnik o vrstah in izboru elektronskih publikacij za obvezni izvod. (2007). *Uradni list RS*, št. 90/2007.
- Pravilnik o zvrsteh protipravno odstranjenih predmetov kulturne dediščine. (2004). *Uradni list RS*, št. 34/2004.
- Resolucija o nacionalnem programu za kulturo 2022–2029 (ReNPK22–29). (2022). *Uradni list RS*, št. 29/2022.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika* (2., dopolnjena in prenovljena izd.). (2014). Založba ZRC, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. www.fran.si
- Smernice delovnih skupin za domoznanstvo osrednjih območnih knjižnic z analizo vprašalnika o stanju domoznanstva v slovenskih splošnih knjižnicah in UKM za leto 2007.* (2009). Narodna in univerzitetna knjižnica.
- Smernice za zajem, dolgotrajno hranjenje in dostop do kulturne dediščine v digitalni obliki.* (2013). Ministrstvo za kulturo.
- Strategija kulture dediščine 2020–2023.* (2019). Ministrstvo za kulturo, Direktorat za kulturno dediščino.
https://www.gov.si/assets/ministrstva/MK/DEDISCINA/STRAT_KD_2019.pdf
- Strokovna izhodišča za spremembe izvajanja posebnih nalog OOK.* (2017). Narodna in univerzitetna knjižnica. <http://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:doc-J7XLW7YQ>

Strokovna priporočila in standardi za splošne knjižnice: (za obdobje 2018–2028). (2018).

Nacionalni svet za knjižnično dejavnost.

<https://www.gov.si/assets/ministrstva/MK/Zakonodaja-ki-ni-na-PISRS/Kulturna-dediscina/2ffbd52377/Strokovna-priporocila-in-standardi-za-splosne-knjiznice.pdf>

Svoljšak, S. (2007). Pisna kulturna dediščina: upravljanje zbirk starih tiskov in kuratorska služba. V M. Ambrožič (ur.), *Knjižnice za prihodnost* (str. 255–272). Zveza bibliotekarskih društev Slovenije.

Univerzitetna knjižnica Maribor. (b. d.). *O domoznanstvu*. <https://ukm.um.si/o-domoznanstvu-0>

Uredba o ljudskih knjižnicah. (1945). *Uradni list SNOSINVS*, št. 37/1945.

Uredba ministrstva za prosveto o ustanovitvi okrožnih študijskih knjižnic. (1945). *Uradni list SNOSINVS*, l. 1/2, št. 37/1945.

Uredba Narodne vlade Slovenije o Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani. (1945). *Uradni list SNOSINVS*, l. 1/2, št. 46.

Uredba o osnovnih storitvah knjižnic. (2003). *Uradni list RS*, št. 29/2003, 162/2022.

Uredba o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva. (2006). *Uradni list RS*, št. 86/2006.

Ustava Republike Slovenije (URS). (1991). *Uradni list RS*, št. 33/1991-I.

Valvasorjeva knjižnica Krško. (b. d.). *Domoznanstvo*. <https://www.knjiznica-krsko.si/domoznanstvo.html>

Videc, A. (2020). *Vloga in pomen osrednjih območnih knjižnic v sistemu splošnih knjižnic*. [Doktorska disertacija]. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Vidmar Čeru, D. (ur.). (2022). *Šaleški razgledi 19: Zbornik 2022*. Knjižnica Velenje.

Zakon o avtorski in sorodnih pravicah (ZASP). (2007). *Uradni list RS*, št. 16/2007, 68/2008, 110/2013, 56/2015, 63/2016 – ZKUASP, 59/2019, 130/2022.

Zakon o delovnih razmerjih (ZDR-1). (2013). *Uradni list RS*, št. 21/2013, 78/2013 – popr., 47/2015.

Zakon o enotni ceni knjige (ZECK). (2014). *Uradni list RS*, št. 11/2014, 152/2020 – ZZUOOP.

Zakon o javnih uslužbencih (ZJU). (2007). *Uradni list RS*, št. 63/2007, 65/2008, 69/2008 – ZTFI-A, 69/2008 – ZZavar-E, 40/2012 – ZUJF, 158/2020 – ZIntPK-C, 203/2020 – ZIUPOPDVE, 202/2021 – odl. US, 3/2022 – ZDeb).

Zakon o knjižnicah. (1961). *Uradni list LRS*, št. 26/1961.

Zakon o knjižničarstvu (ZKnj). (1982). *Uradni list SRS*, št. 27/1982.

Zakon o knjižničarstvu (ZKnj-1). (2001). *Uradni list RS*, št. 87/2001, 96/2002 – ZUJIK, 92/2015.

Zakon o lokalni samoupravi (ZLS). (2007). *Uradni list RS*, št. 94/2007, 76/2008, 79/2009, 51/2010, 40/2012 – ZUJF, 14/2015 – ZUUF, 11/2018 – ZSPDSL-1, 30/2018, 61/2020 – ZIUZEOP-A, 80/2020 – ZIUOOPE.

Zakon o obveznem izvodu publikacij (ZOIPub). (2006). *Uradni list RS*, št. 69/2006, 86/2009.

Zakon o obveznem pošiljanju tiskov. (1972). *Uradni list SRS*, št. 55/1972.

Zakon o pošiljanju tiskov določenim zavodom. (1965). *Uradni list SFRJ*, št. 15/1965.

Zakon o ratifikaciji Okvirne konvencije Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo (MOKVKDD). (2008). *Uradni list RS*, št. 22/2008.

Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o knjižničarstvu (ZKnj-1A). (2015). *Uradni list RS*, št. 92/2015.

Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o obveznem izvodu publikacij (ZOIPub-A). (2009). *Uradni list RS*, št. 86/2009.

Zakon o uresničevanju javnega interesa na področju kulture (ZUJIK). (2007). *Uradni list RS*, št. 77/2007, 56/2008, 420/2010, 20/2011, 111/2013, 68/2016, 61/2017, 21/2018 – ZNOrg, 3/2022 – ZDeb, 105/2022 – ZZNŠPP.

Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA). (2006). *Uradni list RS*, št. 30/2006, 51/2014.

Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1). (2008). *Uradni list RS*, št. 16/2008, 123/2008, 8/2011.

Zakon o vračanju protipravno odstranjenih predmetov kulturne dediščine (ZVPOPKD). (2003). *Uradni list RS*, št. 126/2003.

Zakon o zagotavljanju sredstev za določene nujne programe Republike Slovenije v kulturi (ZZSDNPK). (2019). *Uradni list RS*, št. 73/2019.